Nr. 910

Von dem kais: königl: Landrechte

als Kriminal-Spruchgericht in Steyermark

wird hiemit die von dem Landgerichte Schönstein mit Marianna Ladnig wegen Brandlegung und Einäscherung vom 20. Jänner bis 13. März 1846. im Protokolle gepflogene Untersuchung zu Recht verkannt:

Maria Ladnig sei des Brandlegung und Einäscherung schuldig, und soll zur Strafe Frau M. Johanna Schauram Gnaden angehalten werden, und gebunden sein dem Landgerichte Schönstein nach Maßgabe des §. 537. St. G. die Kostenbelange mit 12 fl. 44 kr. und die gehegten Inquisitions-Kosten seit 19. August 1845 bis zur Einbringung dieses Kostenbetrages zu bezahlen.

Gratz am 27. März 1846

Vranitsch

Lanz Haidn

Lenkheim Beisitz. als Schriftführer

David Vidmar Čeru

David Vidmar Čeru je zgodovinar in bibliotekar. Osnovno šolo je obiskoval v Šoštanju, nato pa Gimnazijo Velenje. Od leta 2016 do 2021 je študiral na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani in magistriral iz študija starejše zgodovine, zdaj je vpisan na študij prava na Evropski pravni fakulteti Nove univerze v Ljubljani. Od leta 2022 je zaposlen na domoznanskem oddelku Knjižnice Velenje in od leta 2024 deluje kot habilitiran asistent za pravno zgodovino. Je avtor ali soavtor posamičnih znanstvenih monografij, strokovnih prispevkov in poljudnoznanstvenih člankov.

SODIŠČE MED FEVDALNIM PRIMEŽEM IN PESTJO DRŽAVE

Sodstvo na Slovenskem od ločitve sodstva in uprave v zrelem absolutizmu za časa terezijanskih in jožefinskih reform (1782) do nastanka rednega in splošnega postfevdalnega sodstva po cesarskem patentu in odločbi o nastanku rednih sodnih instanc (1849) na primeru pregleda sodišč na Šaleškem

Uvod

V poznem 18. stoletju so habsburške dedne dežele doživele pomembne reforme v sodstvu, ki so potekale v času vladavine dveh razsvetljenskih absolutistov – Marije Terezije (vladala 1740–1780) in Jožefa II. (vladal 1780–1790). Obdobje od začetka njune vladavine do let 1848/49, ko je z marčno revolucijo dokončno razpadel fevdalni red, ki je družbo delil na privilegirane in neprivilegirane stanove, je

bilo čas postopne, a temeljite preobrazbe sodnega sistema. Srednjeveško sodstvo se je umaknilo novi sodni mreži, pri kateri lahko potegnemo neprekinjen kontinuirani lok vse do današnjega dne. Sodstvo, ki je bilo z letom 1782 ločeno od uprave, se je tako začelo postopoma razvijati v moderno organiziranost, kot jo poznamo danes. Prelomnica je prišla leta 1849, ko sta cesarski patent (z dne 4. marca) in cesarska odločba (z dne 14. junija) formalizirala sistem rednega splošnega sodstva, zasnovanega na klasični tristopenjski strukturi: sodišča prve stopnje, pritožbena (apelacijska) sodišča druge stopnje in kasacijsko sodišče kot tretja stopnja.

Splošne obrise teh reform danes dokaj dobro poznamo iz pravne zgodovine slovenskega ozemlja. Vendar pa ostaja razmeroma neraziskano vprašanje, kako so se te spremembe odražale v vsakdanjem delovanju posameznih sodišč. Z drugimi besedami: izbrano zgodovinsko obdobje je za pravno zgodovino zanimivo zlasti zato, ker se je tedaj začela oblikovati modernejša sodna mreža, sodne službe in postopki, ki so osnova današnjega sodnega sistema. Razumevanje osnovnih značilnosti sodstva v tem času zato ponuja odlično izhodišče za nadaljnje raziskovanje prehoda od moderne k sodobni sodni ureditvi. Šaleška dolina nudi primeren okvir za tovrstno študijo. Na tem območju je delovalo deset sodišč za nepriviligirane stanove – osem za civilne in dve za kazenske zadeve. Vsa ta sodišča so bila ukinjena oziroma reorganizirana s cesarskim patentom in odločbo iz leta 1849, s čimer je bilo ustanovljeno Okrajno sodišče v Šoštanju. Ta prelom jasno kaže, kako je državna oblast z reformo prekinila dotedanjo sodno prakso in uveljavila novo, centralizirano in sistematizirano mrežo rednih sodišč.

Pričujoča študija ima zato dvojni pomen. Po eni strani predstavlja domoznansko raziskavo, ki osvetljuje razvoj sodstva na lokalni ravni ter prispeva k boljšemu poznavanju pravne zgodovine Šaleške doline. Po drugi strani pa nudi širši vpogled v značilnosti sodnega delovanja v večjem delu slovenskega ozemlja v poznem 18. in zgodnjem 19. stoletju – z izjemo Prekmurja in treh primorskih mest, ki takrat niso bila del habsburških dednih dežel. Tako študija prispeva tudi k razumevanju širšega pravnozgodovinskega konteksta. Razprava je razdeljena na tri

vsebinske sklope. V prvem delu so predstavljene značilnosti in razvoj sodstva na Slovenskem v obdobju poznega razsvetljenstva in začetkov moderne dobe, v drugem delu analiza delovanja obeh kazenskih sodišč v Šaleški dolini, pri čemer se opiram na ohranjeno kazenskopravno gradivo in njegov prevod. Tretji del je namenjen analizi delovanja osmih sodišč s civilno pristojnostjo, pri čemer preučujem in interpretiram ohranjene civilnopravne spise.

Na splošno o sodstvu v zadnjem obdobju fevdalnega reda[1]

Območje današnjega slovenskega ozemlja, formalnopravno razdeljeno na Koroško, Štajersko Kranjsko ter Goriško, je bilo do sredine 18. stoletja vpeto v Notranjeavstrijske dežele s sedežem v Gradcu in ždelo pod skrbno oblastjo Habsburžanov. Vse od propada Celjskih grofov leta 1456 in inkorporacijo Goriške grofije leta 1500 pod Habsburžane je večji del slovenskega ozemlja predstavljal eno od treh srčik habsburškega oblastva in enega od stebrov, iz katerih je izhajala habsburška moč. Znotraj teh okvirjev se je že v 15. stoletju z nastopom Maksimilijana I. pričela manjša serija reform, ki predstavljajo zametek uprave v modernem smislu s stalno nastavljenimi, plačanimi in svojemu delodajalcu zavezanimi uradniki, organiziranimi v urade, s točno določenimi pristojnostmi in omejitvami arbitrarnosti. V teh okoliščinah so se razvila centralna naddeželna oblastva (*notranjeavstrijska dvorna komora, notranjeavstrijski tajni svet, notranjeavstrijski kameralni in vojaški plačilni urad* itd.)[2] in prvi zametki lokalne samouprave, ki se je tedaj imenovala **splošna in sodna uprava**. Ta je bila podrejena dvoru na Dunaju in je

[1] Za več o tem glej Vilfan, Pravna zgodovina Slovencev, passim; Vilfan, Uvod v pravno zgodovino, passim; Vilfan, Zgodovinska pravotvornost in Slovenci, passim.

[2] Iz tega se razvije tudi pet osrednjih položajev v notranjepolitični upravi: Deželni vicedom (Landesvizedom), Deželni glavar (Landeshauptmann), Deželni upravitelj (Landesverwalter), Deželni upravnik (Landesverweser), Deželni maršal (Landesmarschall).

nadzirala deželne glavarje, deželne upravnike, a tudi ograjna sodišča in deželne vicedome, delovala je kot revizijska instanca v kazenskem sodstvu za sodbe deželnoglavarskih sodišč in deželskih sodišč ter kot apelacijska instanca v civilnem sodstvu nad deželnoknežjimi mesti in trgi ter deželnoknežjimi uradniki. Četudi je izgradnja osrednjih institucij nakazovala spremembe proti centralizmu, pa so na ravni lokalnih oblastev osrednje institucije predstavljala deželna in krajevna sodišča, podrejena volji zemljiških gospodov. Slednje je odražalo zgodnjenovoveško naravo notranjeavstrijskih dežel kot politično-pravne entitete, v kateri je bila moč razdeljena med vladarjem in stanovi (**stanovsko-monarhični dualizem**),[3] ki so si v zameno za potrebo po davkih in sodelovanju v vojaških zadevah od vladarja izborili številne privilegije preko **deželnih ročin**[4] in poskušali na vsak

[3] Sistem stanovsko-monarhičnega dualizma se je začel uveljavljati v 14. in 15. stoletju. Deželni knez je v tem obdobju postopoma krepil svojo oblast, pri čemer je plemstvu dodeljeval pravice v zameno za zvestobo in podporo. Ključni dejavnik, ki je pospešil sodelovanje med deželnim knezom in stanovi, je bila osmanska nevarnost, ki je ogrožala dedne dežele. To sodelovanje se je odražalo na področju vojaških in davčnih zadev ter potekalo prek vsakoletnih sklicev deželnih zborov in delovanja deželnih funkcionarjev. V 16. stoletju so se začela kazati nesoglasja med deželnimi stanovi, ki so zagovarjali partikularizem in podpirali protestantizem, ter deželnim knezom, ki je ostal zvest rimskokatoliški veri in se vedno bolj nagibal k centralizaciji oblasti. Ključni dogodek v tem procesu je bila ustanovitev Vojne krajine, ki je bistveno pripomogla k obrambi pred Osmanskim imperijem. Ker je ta obrambni sistem zmanjšal knezovo odvisnost od stanovske podpore, je vse bolj stremel k utrditvi svoje moči. Stanovom je dodaten udarec zadala tudi tridesetletna vojna (1618–1648), zaradi katere so se znašli v finančnih težavah, ponekod celo v bankrotu. Ta kriza je dodatno okrepila knezovo oblast in v 17. stoletju utrla pot absolutizmu. Kljub temu pa stanovsko-monarhični dualizem ni povsem izginil. Nekateri elementi so se ohranili vse do reform Marije Terezije, ko so bile ukinjene funkcije deželnih uradnikov. Deželni stanovi so se dokončno ohranili do zemljiške odveze leta 1848, s katero je bila fevdalna ureditev dokončno odpravljena.

[4] Deželni ročin (Handfest; manifestum) je naziv za listino, s katero je deželni knez (vladar) ob svojem nastopu potrdil privilegirane pravice (privilegije) deželnim stanovom, običajno v zameno za njihovo finančno in vojaško pomoč. Glej: Nared, Privilegij kranjskega plemstva iz leta 1338, str. 3–31.

način ohranjati *status quo* pravnega partikularizma,[5] tj. pravni sistem, v katerem ni enotnega pravnega reda, temveč so sobivali različni pravni viri, ki so veljali glede na regijo, družbeni sloj ali pravno tradicijo, brez obstoja centralne oblasti ali celo v nasprotju z njo.[6]

Pravni varnosti nikakor ni pomagala **enotnost vej oblasti**, kar je zemljiškim gospodom omogočalo, da so sočasno izvajali zadeve v upravi in sodstvu. Slednje je seveda z vidika današnjega razumevanja pravne države nepredstavljivo in že razsvetljeni vladarji so to spoznali za takšno, saj so se porajali absurdni primeri, ko so sodili neizobraženi in v pravu nevešči plemiči. Slednje je tudi razlog, da so že pred reformami Marije Terezije uvedli načelo, da mora upravnim in sodnim oblastvom znotraj posamičnih zemljiških gospostev načelovati (sicer zemljiškemu gospodu zvest in od zemljiškega gospoda plačan) izobražen pravnik, s čimer se je vsaj malenkostno lahko zvišala raven pravne varnosti. Kljub »malim zmagam« centralne oblasti pa moramo čas pred terezijanskimi reformami opisovati kot poslednje *aetas aurea* plemstva, ko si je še lahko podrejalo lokalno oblastvo bolj kot ne v celoti. Višek tega je razdelitev sodnega sistema (1747) na **sodišča za privilegirane** in **sodišča za neprivilegirane** osebe.[7]

Z reformo 1747 so se nekdanja privilegirana ograjna sodišča,[8]

---

5 Spreitzhofer, Notranjeavstrijska centralna oblastva in uprava notranjeavstrijskih dežel do srede 18. stoletja, str. 64–75.

6 Več o osnovnih tendencah razvoja glej: Golec, Boris. Zgodovina institucij na Slovenskem: izbrana literatura za izpit pri predmetu Zgodovina institucij, passim.

7 Golec, Zgodovina institucij na Slovenskem, passim.

8 Ograjno sodišče (Landschrannengericht) je bilo sodišče, pristojno za civilne zadeve privilegiranih oseb ter poleg deželnoglavarskega sodišča najvišja sodna instanca v deželi. Sodišču so bili podrejeni člani deželnih stanov, prisedniki so prihajali iz vrst deželnega plemstva, ki jih je imenoval deželni zbor ali pa sodišče samo. Sestavljeno je bilo iz več delokrogov oziroma pravd, in sicer iz deželne pravne, ki je reševala vprašanja iz imenske knjige (davčni kataster zemljiških gospostev) in dedovanja, dvorne pravde, ki je reševala posestne tožbe za nasilna dejanja posega v posest drugega, in sumarna pravda, ki je reševala pritožbe na pogodbe.

vicedomsko sodišče[9] in deželnoglavarsko sodišče[10] združila v **Deželno pravdo** (uradno *Mestna in deželna pravda, kazensko, merkantilno in menično sodišče*), ki je bila pristojna za obravnavo komornega (deželnoknežjega) premoženja v deželi; tožbe zoper mesta in zemljiška gospostva ter imenjske zadeve. Kot pritožbena instanca je bila pristojna za sodbe deželskih sodišč in je imela tudi trajno nastavljenega krvnega sodnika. Vse tri vrste nekdanjih privilegiranih sodišč in Deželna pravda so bile relativno maloštevilne institucije, ki so se nahajale praviloma v deželnih prestolnicah ali pa samo v Gradcu kot prestolnici Notranjeavstrijskih dežel. Zaradi tega je potrebno poudariti vsebinsko omejitev te študije; sojenje privilegiranim osebam se zaradi narave te sodne mreže nikoli ni moglo zgoditi v sami dolini in zaradi tega se bo ta študija usmerjala predvsem na podanike iz **neprivilegiranega družbenega sloja**.

Sodni sistem za neprivilegirane osebe se je delil na dve vrsti sodišč, in sicer patrimonialna oziroma krajevna sodišča ter deželska sodišča. **Patrimonialna oziroma krajevna sodišča** so bila pristojna za sojenje neprivilegiranim osebam v civilnih in manjših kazenskih zadevah (*causae minores*) na ozemlju zemljiškega gospostva, kjer so imela tudi sedež. Predstavljajo najstarejšo obliko sodišč na Slovenskem, saj so se vzpostavila že v 13. stoletju in so tudi ostala v nespremenjeni obliki po reformah Marije Terezije in Jožefa II. Postopek pred temi sodišči je vodil nastavljeni uradnik (Verwalter), običajno pa je šlo za zadeve iz postopkov civilnega prava, predvsem obravnave posestnih vprašanj, zapuščin in lažjih kaznivih dejanj, ki so bila povezana s

[9] Vicedomsko sodišče je bilo pristojno za komorno (deželnoknežje) premoženje in je bilo del vicedomskega urada (Vizedomamt) v vsaki deželi. Poleg tega je predstavljalo pritožbeno instanco za patrimonialna sodišča deželnoknežjih zemljiških gospostev in mestnih sodišč.

[10] Deželnoglavarsko sodišče je predstavljalo kazensko sodišče, pristojno za privilegirane osebe in tujce. Poleg ograjnega sodišča je predstavljalo najvišjo sodno oblast v deželi. Deželnoglavarskemu sodišču je predsedoval deželni glavar, postopke pa je vodil deželni upravnik. Poleg tega je bilo pristojno za deželnoknežje uradnike, tožbe podložnikov proti zemljiškim gospodom ter pritožbena instanca za sodbe patrimonialnih sodišč, ko je šlo za spore med podložniki.

podložniki in njihovo lastnino. Pristojnost sodišča je bila omejena na zemljiško gospostvo, kar je tudi razlog, da imamo za območje Šaleške doline izpričanih devet takšnih sodišč, ki so se delila po tem, kako je bila oblast organizirana. Tako imamo na Šaleškem eno magistratno krajevno sodišče, ki je nadzorovalo območje trga Šoštanj,[11] šest krajevnih sodišč posvetnih gospoščin (Dobrna in Dobrnica, Gorica pri Velenju, Šalek in Turn, Vitanje, Šoštanj, Velenje)[12] in dve krajevni sodišči, vezani na cerkveno posest zemlje (dekanijsko imenje Škale in župnijsko imenje Svetega Martina Šmartno ob Paki).[13] V primeru spora o pristojnosti (kar se je dogajalo pogosto) se je lahko postopek prestavil na pristojno deželsko sodišče. Na sodbe patrimonialnih oziroma krajevnih sodišč je bila mogoča tudi pritožba. Drugostopenjska instanca je bila za podložnike deželnoknežjih posesti na vicedomskem sodišču, za ostale podložnike pa deželnoglavarsko sodišče. Revizije postopkov je opravljala notranjeavstrijska vlada v Gradcu.

Po drugi strani pa so bila **deželska sodišča** osnovna upravna enota v okviru dežele, preko katerih se je vršila javna oblast za neprivilegirane osebe. Teritorialno je bilo to zemljiško gospostvo, katerega lastnik je dobil pravice do krvnega sodstva (Stock un Galgen), zaradi česar so sedeže imela ravno na gradovih in ostalih centrih zemljiških gospostev, v mestih in trgih. V Šaleški dolini imamo za obravnavano obdobje izpričani dve takšni sodišči, v Šoštanju[14] in Velenju.[15] Deželska sodišča so bila pristojna za večja kazniva dejanja (*causae maiores* oziroma Malefiz), predvsem za hude telesne poškodbe, posilstva,

---

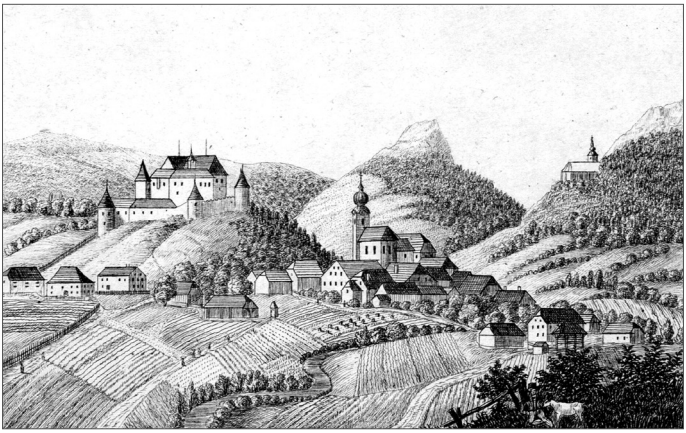
11 SI_ZAC/0489 Krajevno sodišče magistrata Šoštanj.

12 SI_ZAC/0501 Krajevno sodišče gospoščin Dobrna in Dobrnica, SI_ZAC/0508 Krajevno sodišče gospoščine Gorica pri Velenju, SI_ZAC/0556 Krajevno sodišče gospoščine Šalek in Turn, SI_ZAC/0567 Krajevno sodišče gospoščine Vitanje, SI_ZAC/0559 Krajevno sodišče gospoščine Šoštanj, SI_ZAC/0563 Krajevno sodišče gospoščine Velenje.

13 SI_ZAC/0600 Krajevno sodišče dekanijskega imenja Škale, SI_ZAC/1468 Krajevno sodišče župnijskega imenja Svetega Martina Šmartno ob Paki.

14 SI_ZAC/0474 Deželsko sodišče Šoštanj.

15 SI_ZAC/1055 Deželsko sodišče Velenje.

Sodišča so bila vse do sredine 19. stoletja vezana na gospoščine in so imela svoj sedež na gradovih. Na sliki upodobitev Velenjskega gradu in trga okoli leta 1830 (Kaiser Lithografirte Ansichten der Steiermark).

čarovništvo in požiganje. Najpomembnejši uradnik je bil krvni sodnik (Banrichter), kvalificirani sodnik, ki je moral biti osebno prisoten pri sojenjih v večjih kazenskih zadevah. Sodni postopek je bil inkvizitoren, kar pomeni, da je izhajal iz domneve krivde, obtoženi ni imel možnosti obrambe, sojenje pa se je izvajalo s prisedniki, ki so bili v obdobju do 16. stoletja v glavnem župani ali kmetje, od 16. stoletja dalje pa meščani. Postopek se je izvedel za zaprtimi vrati, sodba pa se je razglasila javno, na trgu. Deželski sodnik je lahko izrekal različne kazni, predvsem denarne, telesne, sramotilne (sramotilni steber – pranger), možen pa je bil tudi izgon iz dežele. V 17. stoletju so bili pogosti čarovniški procesi in javne usmrtitve.[16]

Če deželsko sodišče ni imelo stalno nastavljenega krvnega sodnika, je lahko postopek samo začelo, ni pa ga moglo končati. V nekaterih primerih so deželska sodišča lahko izrekala nižje kazni, če krvni sodnik ni bil dosegljiv. Nadzorna instanca za

[16] Žontar, Razvoj deželskih sodišč na Gorenjskem, passim.

sodbe deželskih sodišč je bila notranjeavstrijska vlada v Gradcu, predvsem v primerih, ki so bili primerni za pomilostitev.

Da zaključim ta teoretično uvod, je potrebno razložiti potek in predvsem pomen postopne ločitve uprave in sodstva. Od leta **1748 naprej so postali deželni uradi kot ločeni organi uprave in sodstva** na osnovi prvega seta reform Marije Terezije neodvisni od stanov in neposredno podrejeni dunajskim oblastvom. S tem je država dokončno začela izvajati svoj vpliv v vseobče zadeve uprave in sodstva, s čimer je pričela močno in vidno nasprotovati medsebojnim sodnim privilegijem v plemstvu. Deželni stanovi so se seveda upirali, a so morali popustiti. Naslednje velika reforma je prišla že naslednje leto, 1749, ko so bile ustanovljene kresije kot deželnoknežji uradi na srednji stopnji, na čelu katerih je stal okrožni glavar. Te kresije so postale posredniki med državo in ljudstvom. Sprva so bile pristojne le za davčne in vojaške zadeve, kasneje pa se je njihov krog vedno bolj širil in izpodrival avtonomijo zemljiških gospostev in mest. Naslednja velika reforma se nato pripeti leta **1763, ko je bila ponovno združena uprava s sodstvom** pod gubernijem, ki je skupno nadzorno oblastvo nad deželami pod vodstvom predsednika s kolegijem svetnikov. Na osnovi tega so nastala deželna glavarstva, ki so imela tako sodni kot upravni oddelek. Nato pa sta se z reformo **1782 sodstvo in uprava ponovno in dokončno ločila**. V času **prve samostojnosti sodstva od uprave** (1748–1763) je bila **odpravljena funkcija vicedoma**, s čimer so ograjna, deželnoglavarska in videdomska sodišča združena v enemu organu – deželni pravdi, ki obsega prvo in drugo stopnjo, kar smo že omenili. Tretjo sodniško stopnjo je sprva predstavljal tajni svet, nato pa dva judicija, in sicer eden za deželnoknežje, drugi pa za zasebne zadeve. Po dokončni ločitvi 1782 so lahko nove deželne pravde izvrševale civilno sodstvo za vse plemiče in tiste neplemiče, ki so imeli stanovsko imenje, prav tako pa so državna sodišča postala pristojna za vse fiskalne zadeve, samostane, deželnoknežja mesta in trge v zvezi s spori sporov med podložniki in gospodi. Istega leta so se ustanovila tudi apelacijska sodišča kot drugostopenjske instance za vse sloje na področju pravdnih in nepravdnih zadev, njim pa se dodajo še pristojnosti

za kazenske zadeve (za območje slovenskih zgodovinskih dežel je sedež v Celovcu). Temu se je dodala še tretja stopnja kasacijskega sodišča v obliki vrhovnega pravosodnega urada na Dunaju. S tem je sodstvo v skorajda celotni meri (razen na področju davkarije) prešlo pod izključno oblast države, hkrati pa je s tem nastala osnova, na kateri so z reformami 1848/1849 zgradili moderno tristopenjsko sodno mrežo, kakršno poznamo še danes.

Kazensko sodstvo

Po splošnem orisu pravne pokrajine si lahko ogledamo konkretno delovanje posamičnih sodišč za kazensko- in civilnopravno področje za nepriviligirane stanove.[17] Pri tem je potrebno poudariti, da so bila sodišča v tem času praviloma strogo ločena na tista, ki so se ukvarjala s civilnimi zadevami, in na tista, katerih jurisdikcija se je dotikala kazenskega prava oziroma kazenskega sodstva.[18] V temu obdobju so kazensko sodstvo izvajala **Deželska sodišča** (Landgericht) oziroma *judicia provincialia*, ki so bila pristojna za sojenje hujših kaznivih dejanj (*causea maiores*), kot so umor, detomor, hujše telesne poškodbe, posilstvo, nasilništvo, rop, tatvina. V Šaleški dolini imamo izpričane vire za dve takšni sodišči, in sicer za Deželsko sodišče Šoštanj in Deželsko sodišče Velenje. Zavedati se moramo, da za slednje upravna delitev nikakor ni bila stalnica pred obdobjem reform razsvetljenih vladarjev. Mreža sodišč, kakršno srečujemo tudi v ohranjenih arhivov ZAC, PAM, ARS, StLA, itd., je nastala okoli leta 1788 pod okriljem Jožefa II (Kriminalgerichtsorganisations-Patent). Pred tem je bila organizacija in jurisdikcija nad kazenskim sodstvom popolnoma drugačna in vezana izključno na prastare fevdalne strukture, nikakor pa ne na državno določeno mrežo sodišč. To je do neke mere tudi razlog, zakaj se ta

[17] V prejšnjem poglavju smo že razložili, zakaj je potrebno v tem času še vedno strogo ločiti sodstvo na tisto, ki se je ukvarjalo s priviligiranimi stanovi, in na tisto, katerega delokrog je bil vezan na nepriviligirane.

[18] Za več o tem glej Vilfan, Pravna zgodovina Slovencev, passim; Vilfan, Uvod v pravno zgodovino, passim; Vilfan, Zgodovinska pravotvornost in Slovenci, passim.

študija za svoj začetek zanaša na obdobje reform Jožefa II., saj je ravno takrat nastala mreža sodišč v takšni obliki, ki se je nato obdržala od leta 1788 in vse do 1849, ko je bilo sodstvo popolnoma podržavljeno in vezano na strukturo okrajnih in okrožnih sodišč. Slednje je zelo pomembno, saj, v kolikor bi želela oseba raziskovati zgodovino sodstva pred reformami 1788, bi morala – kar se virov tiče – ravnati popolnoma drugače in vire iskati po mnogoteri oblastni razdrobljenosti posamičnih gospoščin in ostalih plemiških in cerkvenih posestev.[19]

Deželsko sodišče Šoštanj je izhajalo iz veliko starejše pravne podlage[20] srednjeveškega in zgodnjenovoveškega sodstva (krvno sodstvo, ki ga je vodil štajerski deželni sodnik s trškimi prisedniki),[21] tako da lahko (če se naslonimo na precedenčno pravno izrazoslovje) opišemo obstoj tega sodišča glede na časovno komponento kot *ab immemorabili*. Sodišče samo je obsegalo pimerk oziroma Gerichtssprengel (sodno področje), ki je potekalo po naslednjih mejah: »*od sotočja Pake in Savinje, preko letuških polj, Presike, Skornega, cerkve sv. Antona, Belih Vod, cerkve sv. Vida, Velunje, cerkve sv. Ožbalta, Pake in Šaleka, Škrlinovega gradu (Helfenberg) in Globokega nazaj na omenjeno sotočje.*«[22] in je obsegalo Burgfriede (nižje gospostvo za civilnopravne zadeve)[23] gospoščine Šoštanj, trga Šoštanj in

19 Mell in Pirchegger, Steirische Gerichts-beschreibungen, str. IX–XLIV.

20 Prva omemba 1575, prva omemba s Šoštanjem povezanega Švarcenštajna pa 1530. Glej: Mell in Pirchegger, Steirische Gerichts-beschreibungen, str. 400–402.

21 Golec, Šoštanj v stoletjih trške avtonomije, str. 425–472.

22 SI_ZAC/0474 Deželsko sodišče Šoštanj – splošni opis fonda.

23 Pojma Bergfried in Burgfried, čeprav po zvenu podobna, označujeta povsem različna vidika srednjeveškega gradu – prvega v arhitekturnem, drugega v pravnem smislu. Bergfried je visok obrambni stolp, pogosto najizrazitejši element grajske silhuete. Zgrajen je bil za obrambo, opazovanje in psihološki učinek moči. Ni bil namenjen bivanju, temveč je v času napada služil kot zadnje zatočišče. Značilne so debele stene, majhna okna in vhod na višini, do katerega so dostopali le z lestvijo ali mostičkom. Kot tak je Bergfried utelešenje trdnosti in obrambne strategije srednjeveške arhitekture. Nasprotno pa Burgfried ne označuje dela stavbe, temveč pravno opredeljeno območje okoli gradu, ki je bilo pod posebnim

Švarcenštajna.[24]

Ohranjenih je le nekaj kazenskopravnih spisov, ki jih lahko delimo po storjenih kaznivih dejanjIh; v letih 1822–1849 (obdobje, iz katerega so ohranjeni spisi)[25] se pojavlja skupaj enajst zadev,[26] in sicer štirje primeri tatvine oziroma velike tatvine[27] (Janez Alič (1822), Jakob Tratnik (1846), Luka Vrenčur (1847) in Anton Stachel (1849)), dva primera detomora (Marija Obsterrer (1843) in Marija Brodnik (1846)), en roparski umor (Blaž Sorčan (1834)), en uboj (Jernej Rogelšek (1846)), en primer posilstva (Franc Schwarz (1829)), en primer ropa (Janez Cehner (1845)) in en primer nasilništva (Marko Berložnik (1832)).[28] Ohranjenost teh spisov je raznolika, saj so ponekod ohranjeni celotni sodni spisi (zasliševanja prič, korespondenca sodnih oblastev, sodba, objava sodbe in dokumenti o transportu

mirom in zaščito. V njem so veljala posebna pravila – predvsem prepoved vsakršnega nasilja brez dovoljenja graščaka. Ta »gradovni mir« je imel pomembno vlogo pri ohranjanju reda in utrjevanju fevdalne oblasti, saj je lastniku gradu omogočal izključno jurisdikcijo nad prebivalstvom in dogajanjem na tem območju. Tako Bergfried ponazarja fizično moč in vojaško pripravljenost gradu, Burgfried pa njegovo pravno avtoriteto in vpliv na okolico. Oba pojma skupaj pričata o tem, kako so se v srednjem veku arhitektura, oblast in pravo prepletali v strukturi grajskega sveta.

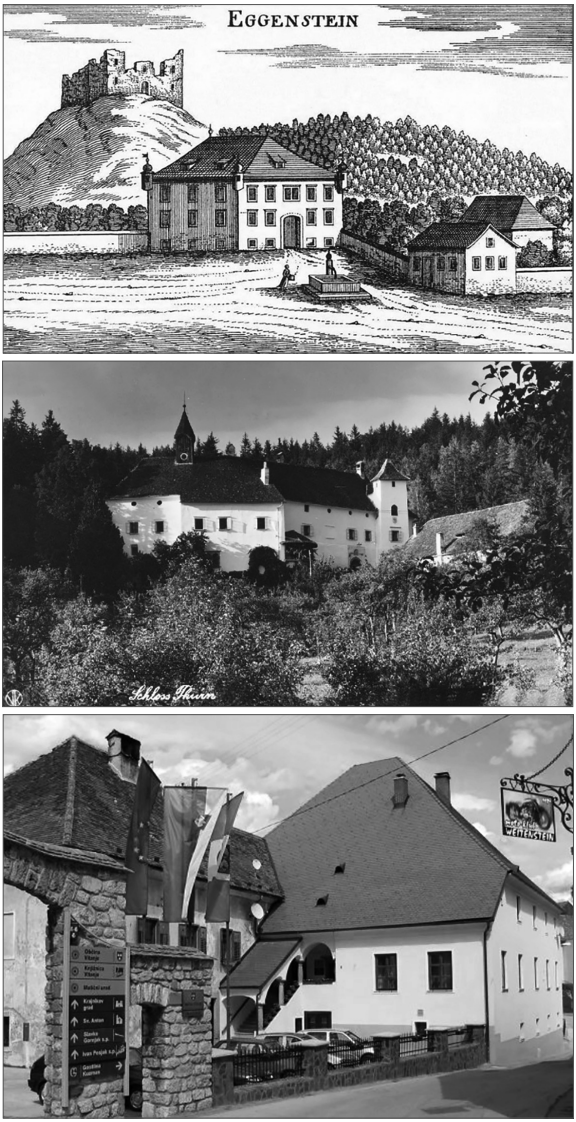
24 Mell in Pirchegger, Steirische Gerichts-beschreibungen, str. 400–402.

25 Slednje želim izpostaviti, da je v vseh primerih študija narejena na osnovi ohranjenih pisnih virov. Letnice tako samo nakazujejo, za katera leta imamo spise ohranjene, sam obstoj vseh desetih sodišč je veliko starejši, a ohranjenih pisnih virov preprosto ni.

26 Tukaj so omenjene le zadeve, ki so bile predane Zgodovinskemu arhivu Celje, medtem ko je zaradi nastanka sodnega okraja Slovenj Gradec po 1849 bilo nekaj dokumentov predanih v Pokrajinski arhiv Maribor. SI_PAM/0641/001/034 Okrajno sodišče Slovenj Gradec – spisi Deželskega sodišča Šoštanj (19. st.) – predani le nekateri spisi zaslišanj v kazenskih zadevah DSŠ in izkazi za davčni okraj Šoštanj ob zemljiški odvezi. Toda pri tem ne gre za nove kazenske zadeve, temveč le za posamezne dele spisov, ki se vsebinsko navezujejo na tiste, ki jih hrani ZAC.

27 Kot veliko tatvino so po tedanji zakonodaji tretirali tisto dejanje, pri katerem je vrednost nakradene stvari presegala 25 goldinarjev (glej čl. 153.1 Gesetzbuch über Verbrechen und schwere Polizey-Uebertretungen).

28 SI_ZAC/0474 Deželsko sodišče Šoštanj – SI_ZAC/0474/001/00001, 00002, 00003, 00004, 00005, 00006, 00007, 00008, 00009, 00010, 00011.

Dvorec Gorica (Eggenstein), Grad Turn pri Velenju in Trški grad krških škofov v Vitanju so služili kot sedeži nekdanjih fevdalnih sodišč. Foto: Knjižnica Velenje.

obsojenca na prestajanje kazni),[29] večinoma pa gre za bolj kot ne ohranjene fragmente, iz katerih lahko v grobih orisih sestavimo zgodbo posameznega primera.[30]

Deželsko sodišče Šoštanj (kot tudi Velenje) je v obdobju, o katerem so ohranjeni posamezni spisi, delovalo po leta 1803 izdanem Zakoniku o zločinih in težkih policijskih prestopkih (Gesetzbuch über Verbrechen und schwere Polizey-Uebertretungen), ki je zamenjal starejša zakonika, izdana za časa Marije Terezije (*Constitutio Criminalis Theresiana*) in Jožefa II. (*Constitutio Criminalis Josephina*). Kot smo že omenili, izhaja deželsko sodišče iz starejše pravne tradicije krvnega sodstva zgodnjenovoveškega obdobja, zato je nemogoče natančno določiti čas ustanovitve, saj iz teh najstarejših časov nimamo ohranjenih pisnih virov, le posamezna imenovanja trških sodnikov. Vendar lahko že na tem mestu omenimo konec tega sodišča. Za vsa sodišča, ki jih ta študija omenja, je konec enak: ukinjena so bila s cesarskim patentom 4. marca 1849 ter s cesarsko odločbo 14. 6. 1849, na osnovi česar je prišlo za celotno Šaleško dolino do ustanovitve enotnega sodišča, vezanega na novo redno sodstvo – Okrajno sodišče Šoštanj (Bezirksgericht Schönstein).[31]

Podobno je tudi **Deželsko sodišče Velenje**[32] izhajalo iz mnogo starejše pravne osnove[33] in je nadziralo (*iurisdictio*) pimerk oziroma Gerichtssprengl, ki je potekal po meji: »*ki se prične pri Pesju ob Paki in gre nato preko Gmajne do potoka Lepene, nato zavije do meje s Turnom, in ob meji z gospoščino Gospoda Rämbschüssla nadaljuje pot proti področju gospoščine*

---

29 Najbolje dokumentirana primera sta velike tatvine (Janez Alič (1822)) in posilstva (Franc Schwarz (1832)), a ker je ta primera v svoji študiji že obdelal Aleksander Žižek (glej Žižek, Med hudodelci Deželskega sodišča Šoštanj, str. 687–702), se bom v tem prispevku osredotočil na kakšen drug, nekoliko krajši primer.

30 Žižek, Med hudodelci Deželskega sodišča Šoštanj, str. 688.

31 SI_ZAC/0621 Okrajno sodišče Šoštanj.

32 Glej SI_ZAC/1055 Deželsko sodišče Velenje.

33 Prva omemba 1599. Glej: Mell in Pirchegger, Steirische Gerichtsbeschreibungen, str. 402. Podobno omenja tudi Orožen; glej: Orožen, Das Bisthum und die Diözese Lavant. Th. V, str. 270–271.

Šoštanj in šoštanjskega deželskega sodišča, nato pa zavije preko Pake in gre nazaj do Pesja«[34] in je obsegal Burgfriede Velenje in Turn.[35]

Tudi iz Deželskega sodišča Velenje imamo ohranjenih nekaj kazenskopravnih spisov, natančneje sedemnajst, ki vsebinsko obsegajo podobna kazniva dejanja kakor še ohranjeni spisi iz Deželskega sodišča Šoštanj.[36] Mednje štejemo detomor (Neža Grasser (1830), Neža Spodatičnik (1842), Elizabeta Kvartič (1848)), nasilništvo (Andrej Moličnik (1830)), tatvino (Gregor Arenšek (1831), Simon Čadež (1843), Franc Ograjenšek (1846), Jakob Tratnik (1847)), rop (Janez Dornik (1841)), hudo telesno poškodbo (Jernej Jelen (1841), Anton Krajnčič (1843), Anton Siter (1843), Matevž Tratnik (1843), Janez Drev (1843), Janez Grebenšek (1843), Matevž Melanšek (1843) in prevaro (Janez Boh (1846).[37]

Sicer smo omenili, da sta na Šaleškem obstajala samo dve sodišči za kazenskopravne zadeve, a to ne pomeni, da za posamezne predele doline ni obstajala jurisdikcija, katere sedeži so se nahajali zunaj doline. Pomembno je, da se zavedamo, kako razdrobljena je bila pravna pokrajina poznega 18. in zgodnjega 19. stoletja in kako je tudi relativno majhna Šaleška dolina glede na lastništvo posameznih gospoščin spadala ne le pod oblast Deželskih sodišč Šoštanj in Velenje, temveč so **posamezni predeli doline tiho čakali pod »zunanjo« jurisdikcijo, kar pomeni, da so sodni postopki potekali zunaj meja doline**. Pri tem ne

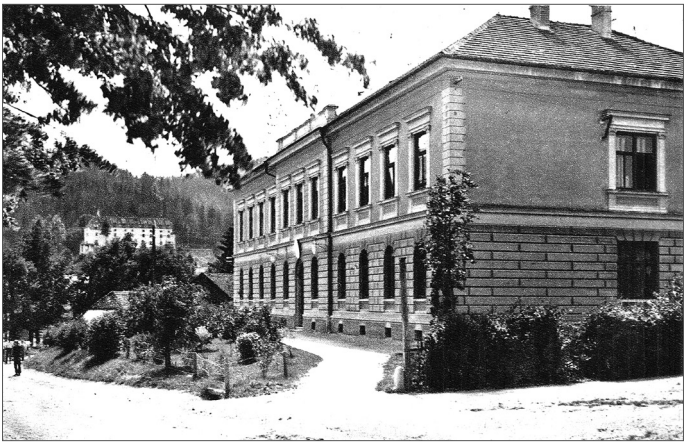
---

34 Mell in Pirchegger, Steirische Gerichts-beschreibungen, str. 402–403.

35 Mell in Pirchegger, Steirische Gerichts-beschreibungen, str. 402–403.

36 Tukaj so omenjene le zadeve, ki so bile predane Zgodovinskemu arhivu Celje, medtem ko je zaradi nastanka sodnega okraja Slovenj Gradec po 1849 bilo nekaj dokumentov predanih v Pokrajinski arhiv Maribor. Podobno kot pri Šoštanju je tudi za Velenje del gradiva prevzelo sodišče Slovenj Gradec, ki se nahaja v fondu Pokrajinskega arhiva Maribor pod designanto SI_PAM/0641/001/038 Okrajno sodišče Slovenj Gradec – spisi Deželskega sodišča Velenje (19. st.) – seznam spisov Deželskega sodišča Velenje, ki so bili predani Okrajnemu sodišču Slovenj Gradec (cca. 1850). Spisi, ki se pojavljajo v tem seznamu, so bili kasneje prestavljeni v ZAC.

37 SI_ZAC/1055 Deželsko sodišče Velenje – pregled fonda.

Šoštanjska graščina oziroma Turn (zgoraj levo v ozadju) je bila v prvi polovici 19. stoletja sedež šoštanjske gospoščine, v drugi polovici je v njej delovalo Okrajno sodišče Šoštanj, v 90. letih 19. stoletja pa se je sodišče prestavilo v za to posebej zgrajeno sodno palačo (v ospredju). Fotografijo hrani Knjižnica Velenje.

govorimo samo o obrobnih predelih doline (denimo Burgfrieda Waldeck in Neuhaus-Schlangenburg); če je bilo denimo kaznivo dejanje storjeno v Burgfriedu Velenje, je bilo osebi sojeno na Deželskem sodišču Velenje, če pa je bilo kaznivo dejanje storjeno znotraj Burgfriedov Šalek ali Ekenštajn (ki se nahajata le lučaj stran od Velenja), je bilo osebi sojeno v Vitanju. Ker je namen tega prispevka orisati, kako je potekalo sodstvo na Šaleškem, teh sodišč ne bomo tako izrecno omenili, jih bomo pa na tem mestu nakazali: (i) pod okriljem **Deželskega sodišča Slovenj Gradec** (Windischgraz)[38] se je nahajal Burgfried Waldeck (današnja Huda Luknja);[39] (ii) pod okriljem **Deželskega sodišča Vitanje**

[38] Kakršnikoli spisi se morajo nahajati v SI_PAM/0641/001/034 Okrajno sodišče Slovenj Gradec – spisi nekdanjih patrimonialnih (gospoščinskih, imenjskih, magistratnih) sodišč (1790–1850) in SI_PAM/0641/0001/006 Okrajno sodišče Slovenj Gradec – spisi Deželnega sodišča Gradec (19. st.).

[39] Mell in Pirchegger, Steirische Gerichts-beschreibungen, str. 382 in 387.

(Weitenstein)[40] v lastništvu Krške škofije so se nahajali Burgfriedi Neuhaus-Schlangenburg (Kačji grad pri Dobrni), Eckenstein (Gorica pri Velenju) in Schalleck (Šalek pri Velenju).[41]

Toda ti opisi ne dajejo vpogleda v samo naravo delovanja sodstva v tem času. Zato bomo predstavili povprečen kazenskopravni spis, in sicer iz velenjskega deželskega sodišča, ter predstavili izsledke, ki pričajo o značilnosti sodnih postopkov v tem obdobju.[42]

Kazenski postopek zoper Franca Ograjenška

Eden bolje ohranjenih kazenskopravnih spisov iz Deželskega sodišča Velenje je ta, ki priča o postopku zoper Franca Ograjenška (Franz Ograjenschegg) zaradi tatvine. Sestoji iz več dokumentov, ki skupaj tvorijo spis; poleg dokumentacije, izdane v Velenju, je moč najti tudi dokumente, ki so bili spisani v Gradcu in Vitanju. Omeniti je potrebno, da je postopek v originalu v celoti napisan v nemškem jeziku. Na tem mestu predstavljam avtorski prevod v slovenščini, ki je oblikovan tako, da ohranja arhaično obliko, sočasno s pravno nomotehniško strukturo. Imena so zaradi tega zapisana v ponemčeni obliki, prav tako so po nemško napisani kraji. Poleg originalnega besedila so spisani še komentarji, ki služijo, da obrazložijo pomembne materialno- in procesnopravne značilnosti tega primera, s čimer dobimo vpogled v širše značilnosti kazenskopravnega sodstva 19. stoletja.[43]

Uvodni del spisa sestavlja dopis sodišča v Gradcu, ki je v zadevi odločilo dokončno; začetni dokument je zanimiv, saj gre

---

40 Zaradi nastanka Okrajnega sodišča Slovenj Gradec leta 1849 se morajo kakršnikoli spisi nahajati v SI_PAM/0641/001/034 Okrajno sodišče Slovenj Gradec – spisi nekdanjih patrimonialnih (gospoščinskih, imenjskih, magistratnih) sodišč (1790–1850).

41 Mell in Pirchegger, Steirische Gerichts-beschreibungen, str. 424–428.

42 Na tem mestu je potrebno omeniti, da je izbran spis Deželskega sodišča Velenje zato, ker je kazenskopravni pregled spisov Deželskega sodišča Šoštanj že opravil Aleksander Žižek v svojem prispevku. Glej: Med hudodelci Deželskega sodišča Šoštanj, str. 687–702.

43 Naj na tem mestu omenim, da izhaja celotni kazenskopravni spis iz SI_ZAC/1055/K/2/AŠ1/Franc Ograjenšek (tatvina) 1846.

za administrativno-procesni vidik kazenskega sodstva v habsburški monarhiji 19. stoletja. Tukaj ni toliko vsebinske sodbe kot pa dopisovanje med višjim in nižjim sodiščem. Ne gre za sodbo, temveč za procesno kontrolo, v kateri je višje sodišče preverjalo, da je postopek v Velenju tekel po pravilih.[44] Vidimo, kako natančno so bila urejena tudi formalna pravila: brez popisa stroškov, brez pravilne evidence o prisegi prič ali pravilne registracije protokolov bi postopek veljal za pomanjkljivega. Takšno opominjanje pomeni, da je višje sodišče izvajalo nadzor nad pravno formo in zagotavljalo enotnost sodne prakse.

Hvalevredno deželno sodišče Wöllan

Hvalevrednemu deželnemu sodišču se tukaj pošilja izvod razsodbe, izrečene zoper Franza Ograienschegga zaradi zločina tatvine, ter prepis zadevnih razlogov s prošnjo, da se razglasitev nemudoma izvrši in se nam tukaj naznani, ali je zoper razsodbo bila pritožba vložena ali ne.

V formalnem oziru se hvalevrednemu deželnemu sodišču opominja, da stroškovni popis ni priložen, da bi morala Georg in Elise Kusmann nad svojimi izpovedmi priseči in da bi moralo poročilo o odmerjenem časovnem odlogu prejeti številko rednega zaslišanja.

Od ces. kralj. deželnega sodišča kot kriminalnega razsodišča na Štajerskem.

V Grazu dne 17. aprila 1846.

Naslednji dokument je dopis deželnega sodišča Velenje o tem, da je bila sodba Francu Ograjenšku razglašena in da ta ni podal pritožbe; nato pa še o prisegi prič Georga in Elise Kusmann.

[44] Vloga deželnih sodišč kot razsodišč za kriminal je bila, da usmerjajo in nadzirajo delo nižjih sodišč, hkrati pa zbirajo poročila in izvajajo centralni nadzor.

Visokemu deželnemu glavarstvu.

Na podlagi ukaza z dne 12. t. m. poda podpisano deželno sodišče poročilo, da je bila Franzu Ograienscheggu prejeta razsodba nemudoma razglašena, zoper katero pa ta nikake pritožbe ni vložil.

Po preudarku tega deželnega sodišča sta Georg in Elise Kusmann nad svojimi izpovedmi resnično prisegla, zaradi česar so bile njune izjave deželnemu sodišču v Weitensteinu, ki je opravo zaslišanja predhodno načrtovalo, še posebej posredovane.

Deželno sodišče Wöllan, dne 29. aprila 1846.

Temu sledi tipična razsodba deželnega kazenskega razsodišča. Gre za redno kazensko preiskavo (»ordentliche Untersuchung«), ki je bila vodena proti Francu Ograjenšku zaradi tatvine. Postopek se je začel 15. aprila 1845 in trajal do 26. marca 1846, pri čemer je imel postopek celo začasno prekinitev (od 23. aprila do 9. maja 1845), ki je bila posledica obtoženčevega pobega. To kaže, da je šlo za formaliziran, relativno dolg postopek, značilen za 19. stoletje, ko so kazenske zadeve pogosto trajale mesece, ker so se zbirali dokazi, zasliševale priče in se je vodila obsežna pisna korespondenca. Ograjenšek je bil spoznan za krivega tatvine (Diebstahl), za kazen pa mu je bil naložen štirinajstdnevni »težki zapor« (schwerer Kerker). To ni bil navaden pripor, temveč kazen v strožjih razmerah: verige, slabo vzdrževani prostori, omejena hrana, kar bi danes (seveda z upoštevanjem humanizacije kazenskih sankcij) ustrezalo kratkotrajni zaporni kazni. Čeprav je bil spoznan za krivega, je dejanska zaporna kazen (14 dni) presenetljivo nizka, a to verjetno zato, ker je bil tatinski delikt ocenjen kot manjši (nenasilna tatvina osnovnih dobrin), deloma pa tudi zaradi okoli leto trajajočega pripora. Veliko večji pomen je imel vidik odškodnine in stroškov, ki jih je moral plačati. To je bilo tipično za 19. stoletje, saj so kazenska sodišča tesno povezovala kaznovanje z nadomestitvijo škode.

Od ces. kralj. deželnega sodišča v Grazu kot kriminalnega razsodišča na Štajerskem

Se je o od deželnega sodišča v Wöllanu proti Franzu Ograienscheggu zaradi zločina tatvine od 15. aprila 1845 do 26. marca 1846 v zaporu, vendar z vmesno prekinitvijo od 23. aprila do 9. maja 1845, vodeni redni preiskavi takó razsodilo:

Franz Ograienschegg je zločina tatvine kriv in se ima zaradi tega za štirinajst dni v težki ječi pridržati; poleg tega je zavezan kaplanu Matiji Omersiju znesek 36 fl.[45] 48 kr.,[46] sodni služkinji Mariji Preschl 39 kr., dekli Mariji Krammer 24 kr. in služkinji Uršuli Woflek 2 fl. kot povračilo izplačati, ter po določbah § 537 kazenskega zakona deželnemu sodišču v Wöllanu sodno takso 42 fl. in obračunane preiskovalne stroške z dnevnimi zneski nadomestiti.

V Grazu dne 17. aprila 1846.

Razsodbi sledi res odličen dokument kot primer pravne zgodovine, saj nimamo le gole sodbe, ampak nosilne razloge (Gründe), torej obrazložitev, zakaj je bil Franc Ograjenšek spoznan za krivega. Najprej je pomenljivo, kako velik poudarek je bil na priznanju obtoženca. Sodba jasno pove, da je njegov osebni zagovor najmočnejši dokaz, vse drugo – vključno s prisegami prič – je le potrditev ali dopolnitev že izrečenega. Priznanje

45 Avstrijski florin(t) oziroma avstrijski goldinar (österreichischer Gulden), ki je bil denarna enota v Avstrijskem cesarstvu in kasneje Avstro-Ogrski. Uporabljal se je med letoma 1754 in 1892. Imel je različna poimenovanja: v nemščini Gulden, v latinščini florin(us), v slovenščini pa se ga je pogosto imenovalo goldinar ali florin(t).

46 Krajcar (nem. Kreuzer) je bila manjša denarna enota, ki se je uporabljala v različnih habsburških deželah, tudi na Slovenskem. Krajcar je bil delna enota večjih valut (florin/goldinar). Prvotno je ime izhajalo iz kovanca, ki so ga kovali v Meranu (Tirolska) že v 13. stoletju, na njem je bil križ (Kreuz; Kreuzer; krajcar). V vrednosti se je razmerje večkrat spreminjalo: sprva je bil 1 florin 60 krajcarjev, po denarni reformi 1857 pa 1 florin 100 krajcarjev.

je bilo takrat še vedno razumljeno skoraj kot kraljica dokazov, čeprav je sodišče vseeno tehtalo, v kolikšni meri ga dopolnjuje prisežna izjava oškodovanca. Prav slednja je bila odločilna pri določitvi količine ukradenega prediva, saj ker Ograjenšek ni vedel, koliko tehta plen in ker bi ga kupci lahko opeharili, je sodišče večjo dokazno vrednost pripisalo besedi kaplana Matije Omerze. To nam pove, da je bila prisega oškodovanca v 19. stoletju še vedno močan in zavezujoč dokazni instrument.

Zanimivo je tudi, kako ostro je bilo pravo vezano na materialno vrednost ukradenega. Če bi šlo za manjšo količino, bi tatvino obravnavali zgolj kot »težji prestopek«, toda ker je priseženo pričanje znesek dvignilo, je bil dejanje uvrščeno med zločine po § 153 kazenskega zakona (Strafgesetz(buch)). Vrednost plena je torej neposredno odločala o pravni kvalifikaciji dejanja. Sodišče se je pri tem trudilo biti pravično: obtožencu je štelo v obtežitev, da je kradel ponoči, v olajšanje pa, da je imel pred tem »brezhibno življenje« in da je v preiskovalnem zaporu že preživel eno leto (zanimivo je, da ni upoštevalo pobega). Kljub več tatvinam je bila nato izrečena kazen sorazmerno blaga – 14 dni težke ječe. To namiguje, da je bila glavna težava z vidika pravnega reda manj sama osebna kazen kot pa povrnitev škode in stroškov.

In res, največ prostora je v obrazložitvi posvečenega prav vprašanju odškodnin in sodnih stroškov. Natančno so popisani posamezni oškodovanci in vsote: kaplan Omerza, sodna služkinja Prešlova, dekla Kramerjeva, služkinja Škoflekova. Vse skupaj je ustvarjalo močan vtis, da je bila tatvina ne le moralni in kazenski prekršek, ampak tudi ekonomski delikt, ki je posegal v občutljivo ravnovesje vaških in cerkvenih skupnosti.

Razlogi

k razsodbi, izrečeni dne 17. aprila 1846 od ces. kralj. deželnega sodišča kot kriminalnega razsodišča proti Franzu Ograienscheggu zaradi zločina tatvine.

Inkvizit[47] Franz Ograienschegg je na sodišču priznal, da je po svojem odpustu iz službe pri učitelju v Skalah kaplanu Matiji Omersiju z zaklenjenega podstrešja – kjer je ključ pogosto ostal v ključavnici – v jeseni leta 1843 v štirih primerih, vedno zvečer, enkrat dve rjuhi polni, trikrat pa eno rjuho polno prediva ukradel. Teža odtujenega ni bila stehtana, inkvizit pa je izjavil, da je predivo prodal različnim osebam, in sicer Franzu Petschetschingu, Georgu Mlakerju, Kajetanu Mörtlu in trgovcu Samoningu, pri čemer se je skupaj nabralo le 53 funtov.

Ker je oškodovanec Matija Omersi prisežno potrdil, da mu je bilo odtujenih 100 funtov prediva v skupni vrednosti 40 goldinarjev, in ker je to svojo izjavo ponovil tudi ob drugem zaslišanju, ter ker inkvizit sam priznava, da ne ve, koliko je bila teža, in je mogel biti pri prodaji celo oškodovan, je bilo potrebno izjavo Matije Omersija glede količine šteti za dokazno. Na tej podlagi se tatvina po § 153 kazenskega zakona kaže kot zločin.

Nadalje je inkvizit, v soglasju z ugotovitvami, priznal, da je pri svojem pobegu iz zapora dne 23. aprila 1845 odtujil dve rjuhi v vrednosti, ki jo potrjujeta Maria Preschl in Maria Krammer (39 krajcarjev in 24 krajcarjev), in dne 4. maja 1845 zjutraj iz mežnarjeve sobe v Skalah dva para škornjev in en dežnik, ki ju je Georg Kodrum ocenil na 3 goldinarje, Urszula Skoflek pa na 2 goldinarja.

Skupna vrednost odtujenega znaša torej 46 goldinarjev in 3 krajcarje; pravni dokaz proti inkvizitu leži v njegovem lastnem priznanju in kazen se mora po § 157 St. G.[48] temu primerno izmeriti.

Dalje se še omenja, da je bil zoper inkvizita utemeljen sum, da je sodeloval pri nasilnem vdoru v župnišče sv. Andreja dne 5. maja 1845, kjer so storilci za seboj pustili

47 Inkvizit v tem kontekstu označuje obtoženca oziroma obsojenca.

48 St. G. v tem kontekstu označuje okrajšavo za Strafgesetz oziroma Strafgesetzbuch (Kazenski zakonik).

rdeč dežnik, saj je bil pri njem res najden tak predmet; toda na podlagi pričevanj zakoncev Kusmann (alibi) in prepoznave dežnika s strani Urszule Skoflek je ta sum padel.[49]

Obteževalna okoliščina je nočni čas izvršitve.

Olajševalna okoliščina pa je poprejšnje brezhibno življenje in enoletni preiskovalni pripor, ki ga je že prestal zaradi zgoraj omenjenega suma.

Z uporabo § 48 R. G. je bil inkvizit obsojen na 14 dni težke ječe in po § 535 in 537 St. G. na povrnitev kazenskih stroškov, ki bodo še natančno obračunani.

Kar zadeva odškodnine oškodovancem:

Georg Kodrum je svoja dva para škornjev prejel nazaj; Franz Ograienschegg pa mora po § 464(6) St. G. nadomestiti kaplanu Matiji Omersiju preostalo vrednost 36 fl. 48 kr. (potem ko mu je kupec Georg Mlaker že vrnil 8 funtov prediva v vrednosti 3 fl. 12 kr.), Marii Preschl 39 kr., Marii Krammer 24 kr., Ursuli Skoflek 2 fl.

Odškodninski zahtevek gostilničarja Georga Kusmanna pa ne izvira neposredno iz kaznivega dejanja (ex delicto), zato kriminalno sodišče, četudi ga je obdolženec poplačal, v tem oziru ne more izdati razsodbe.

Graz, dne 17. aprila 1846.

Franc Ograjenšek, ki je več kot eno leto žděl v preiskovalnem priporu, pa sprva s sodiščem ni želel sodelovati in je iz zapora pobegnil 23. aprila 1845 ter se okoli štirinajst dni skrival v okoliških hribih in gozdovih, preden je bil okoli 9. maja zajet v Vitanju (Weitenstein). Zajel ga je Josef Huber, zaposleni paznik pri tamkajšnjem sodišču. Četudi nima direktne zveze s samim primerom tatvine, pa je (zanimivo) sodnemu spisu priložena odločitev o pravici prošnje Josefa Huberja za prejetje nagrade, ker je ujel pobeglega Franca Ograjenška:

[49] O dogodkih v Vitanju malo kasneje.

Poročilo o prošnji Josefa Huberja, sodnega uslužbenca sodišča Weitenstein, glede določbe nagrade za pripeljavo ubeglega preiskovanega Franza Ograienschegga.

Na podlagi hvalevrednega cesarsko-kraljevskega ukaza z dne 23. maja 1845, prejetega 3. junija 1845, se v zadevi J. 6584 obravnava prošnja okrožne oblasti Weitenstein za priznavo nagrade njenemu sodnemu uslužbencu Josefu Huberju za prijetje Franza Ograienschegga, preiskovanega zaradi tatvine.

Utemeljitev in presoja:

Okrožna oblast Weitenstein se ni opredelila, iz katerega vira naj bi nagrada bila izplačana; razmišljati je mogoče bodisi a) iz kriminalnega sklada, ali b) iz sredstev lokalnega sodišča.

Ad. a) Po odločbi z dne 21. aprila 1829 so bili pristojni po visokih deželnih ustanovah pooblastili, da se za pripeljavo kriminalnega storilca, ob upoštevanju težavnosti prijetja in nevarnosti storilca, izplača primerna nagrada do največ 30 forintov iz kriminalnega sklada.

Ta določba se pač po izrecnem ukazu deželno-glavarskega dekreta z dne 17. julija 1829 ne razteza na prijetje ubežnih preiskovancev, zato na prijetje preiskovanca Franza Ograienschegga ne velja.

Izplačilo nagrade Josef Huberju iz kriminalnega sklada bi bilo torej neustavno, še posebej, ker je Huber sodni uslužbenec in je prijetje opisanega ali drugih sumljivih oseb njegov službeni dolžnostni obvezek.

Ad. b) Prav tako ni dopustno priznanje nagrade iz že sicer radodarno dotiranega sklada te okrožne sodiščne oblasti:

a) Takšna nagrada ni utemeljena v veljavnih visokih direktivah; celo Deželno glavarstvo je 4. julija 1829 izrecno določilo, da se nagrade za prijetje kriminalnih storilcev izplačujejo iz državnega proračuna, izjema pa pride v poštev le, če gre za očitno krivdo sodišča samega, ne pa zgolj za skrb v varovanju.

b) Pri prijetju preiskovanca Franza Ograienschegga ni bil zainteresiran le obravnavani sodni svet, temveč vsak okrožni sodni svet, še zlasti pa vsaka politična oblast, ker je le-ta skrbela za mir, red in varnost. V tem konkretnem primeru je imela največji interes okrožna oblast Weitenstein, saj je ubežnik izbral njihov okraj kot skrivališče, kar je ogrožalo mir in varnost njihovega okraja. Zato ni razloga, da bi bil prav opisani sodni svet povezan z izplačilom nagrade.

c) Tudi če bi bila kriminalna sodišča splošno pooblaščena za nagrajevanje prijemov ubežnih preiskovancev, v tem primeru nagrada ne bi mogla biti izplačana, ker je prijetje izvedel sodni uslužbenec v okviru svoje službene dolžnosti, in sicer med patruljo, kjer je prijem vsakega osumljenca, še zlasti posameznika s tiralico, del njegove službene obveznosti.

Sklep: Okrožna oblast Weitenstein naj se s svojo prošnjo vzdrži in naj se sklicuje na obstoječe visoke direktive.

* Opomba: Pripeljani Franz Ograienschegg je sicer obravnavan zgolj zaradi tatvine in v preteklosti še nikoli ni bil v kazenskem postopku.

Ne le, da je med postopkom pobegnil in bil prijet, ravno v času, ko se je Ograjenšek nahajal v Vitanju (in se po vsej verjetnosti skrival v tamkajšnjih gozdovih), je prišlo pri župnišču sv. Andreja do nasilnega vdora s posledico smrtne žrtve. Tako je obstajal sum, da je bil Ograjenšek v to kaznivo dejanje vpleten, kar bi zanj pomenilo večletno zaporno kazen; toda preiskava je ugotovila, da je šlo pri tem za nepovezane dogodke. Ohranjeni dokumenti v sodnem spisu o zadevi zoper Franca Ograjenška namreč vsebujejo tudi izrek sodbe zoper obtožence v tej vitanjski kazenski zadevi, v pripisu pa se navaja, da Ograjenšek s tem dogodkom ni bil povezan.

Sodni urad Weitenstein pri deželnem sodišču, kot pristojno pritožno sodišče v Grazu, v prilogi redni preiskovalni spis, ki ga je izvedlo pristojno deželno sodišče proti Franzu Ograienscheggu zaradi kaznivega dejanja tatvine, skupaj s taistega moža dnevnikom in prilogami I do XIV za sodno presojo, preloži:

Ker je med pobegom obtoženca dne 23. aprila in njegovim aretiranjem s strani deželne oblasti Weitenstein dne 9. maja – pri čemer je dne 5. maja v župnišču sv. Andreja do nasilnega vdora prišlo – natančno preučeno njegovo zadrževanje v tem časovnem obdobju, je bilo ugotovljeno, da ob vdorih on vpleteni ni bil.

Za preprečitev morebitnih zapletov pred dokončno prepisavo preiskovalnega spisa glede napada v župnišču sv. Andreja bo obtoženec zadržan do končne obravnave v postopku in bo sedaj skupaj z ločenim poročilom obdelan v spisu.

Deželno sodišče Wöllan, marec 1846.

Kazenskopravna zadeva, ki se je pričela leta 1845, je aprila 1846 dobila »zadnji« epilog; takrat je bilo namreč določeno o stroških postopka. Ta enoletna diskrepanca je v veliki meri razumljiva, če upoštevamo prakso takratnih pravosodnih postopkov. V 19. stoletju so sodni postopki pogosto trajali več let – zlasti v primerih kaznivih dejanj, ki so vključevala preiskavo, zaslišanja prič, izračun škode in izdajanje sodnih odločb. Poglejmo naš izbrani primer. Dogodek (tatvina) se je zgodil leta 1845, nato se je pričel kazenski postopek, ki pa so ga morali zaradi pobega osumljenca začasno prekiniti. Glavna sodba proti Franzu Ograjenscheku je bila izdana nato leto kasneje, ko so ga spoznali za krivega in določili glavno kazen – 14 dni težkega ječnega pripora. Odločitev o stroških in nadomestilih je bila prav tako izdana 1846, in sicer za glavno sodbo, ker je sodišče moralo natančno ugotoviti, komu in v kakšnem obsegu je nastala materialna škoda ali pravna obveznost, ter izračunati zneske (fl.

in kr.) za odškodnino in kritje sodnih ter preiskovalnih stroškov. Torej gre za običajno zamudo med glavno obsodilno sodbo in finančnimi ali proceduralnimi razsodbami, ki so morale biti potrjene in formalizirane posebej. Takšna ločitev med glavno obsodbo in odločitvijo o stroških je bila v praksi avstrijskega pravosodja standardna.

Deželno sodišče Wöllan, 25. april 1846

Protokol

Kateri se vodi ob objavi sodbe visokega cesarsko-kraljevskega deželnega sodišča z dne 17. t. m., zoper Franza Ograienschegga. Prisotni: Josef Wemenitsh, Martin Peunz, aktuar.[50]

Visoko cesarsko-kraljevsko deželno sodišče je z odločbo z dne 17. t. m. Franza Ograjenschegga za krivca kaznivega dejanja tatvine spoznalo in odločilo, da:

Bo zaradi tega 14 dni v težkem ječnem priporu zadržan.

Poleg tega bo moral Matthiasu Omerzejem izplačati 37 fl., nadalje 48 kr. sodnemu uradniku, 39 kr. sodni uradnici Mariji Preshl, 24 kr. služkinji Mariji Krämer, 2 fl. služkinji Urzeli Skoflek, kot nadomestilo.

V skladu s § 567 St. G. bo deželno sodišče Wöllan 9 sodnih dni po 12 fl. ter kritje stroškov preiskovalnega postopka, in sicer dnevno po 5 kr, prejelo.

Sodba je bila Franzu Ograienscheggu tako pisno kot ustno sporočena, nakar je taisti izjavil: »Jaz s tem potrjujem, da mi je sodba pravilno in povsem sporočena, in v vsem, kar se le-te tiče, sem popolnoma zadovoljen ter proti njej nobene pritožbe ne izrekam niti vlagati ne nameravam.«

Protokol je bil nato zaključen in sestavljen na zgoraj naveden datum.

[50] Aktuar je arhaični termin za zapisnikarja.

Primer Franca Ograjenška, kot ga razodevajo protokoli in sodne odločbe deželnega sodišča v Velenju, je zanimivo, morda celo nekoliko komično okno v pravno kulturo habsburškega prava sredi 19. stoletja. V njem se zrcalijo bistvene značilnosti tedanjega kazenskega sodstva: ritualnost postopkov, stroga vezanost na formalni zapis pa tudi velik razlika med težo kazni in razsežnostjo procesnih bremen.

Najprej se razkrije procesna ceremonialnost, saj se sodba ne zaključi z izrekom, temveč šele s formalno objavo, ki jo protokolizira aktuar in pred katero mora biti obtoženec ne le navzoč, temveč tudi vprašan po svojem odnosu do izrečene kazni. Ograjenškov odgovor – podan s presenetljivo uslužnim zadovoljstvom – kaže na tedanji položaj posameznika, ki pred avtoriteto cesarsko-kraljevega sodstva nima prostora za pravni dialog, temveč zgolj za potrjevanje veljave državne besede. To je svet, v katerem je kaznovanje razumljeno ne le kot poprava škode ali individualno zadoščenje, temveč predvsem kot utrjevanje avtoritete oblasti.

Druga dimenzija je razmerje med kaznijo in stroški. Kazen 14 dni težkega pripora v ječi se nam danes zdi skorajda simbolična, celo bagatelna. Toda ob njej stoji natančno odmerjen seznam stroškov in odškodnin – od več deset goldinarjev, namenjenih duhovščini in oškodovancem, do nekaj krajcarjev za služkinje, sodne uradnice in celo za vsakdanji potek preiskovalnega postopka. Vidimo, kako je pravna kultura tistega časa dvignila na institucionalno raven drobnarije vsakdanjega življenja: tatvina ni bila samo kršitev lastninske pravice, temveč sprožilec celotne administrativne ‚mašinerije', ki jo je bilo treba natančno financirati. Prav v tem je izpričana moč države – ne le v zaporu, temveč v sposobnosti, da materializira vsak strošek, vsako minuto sodnega aparata v račun, ki ga nosi obsojeni.

Tretjič, primer pokaže dvojno naravo kazni: osebna kazen (zaprtje) in finančno breme (odškodnine in stroški). Medtem ko je zaporna kazen časovno kratka in omejena, je finančna plat odprta, dolgoročna in za obsojenca verjetno hujša. To razmerje je značilno za habsburški pravni sistem tistega časa: kazen ni bila prvenstveno v fizičnem trpljenju, temveč v finančni in mo-

ralni degradaciji obsojenca, ki je moral pred vsemi – župnikom, služkinjo in sodnim uradnikom – poravnati svojo krivdo.

V širšem okviru se razkriva temeljna lastnost kazenskega prava 19. stoletja: individualna krivda in javni red nista ločena pojma. Sodba Ograjenšku je bila izrečena ne le njemu, temveč tudi skupnosti, ki je s protokolom, zapisom in objavo dobila jasno sporočilo: red bo vzdrževan, stroški bodo poplačani, oblast bo imela zadnjo besedo. Takšna pravna kultura je hkrati patrimonialna (ker država nastopa kot gospodar in posrednik vseh razmerij) in modernizirana (ker vsak poseg preračuna, vsako dejanje zapiše in s tem arhivira za prihodnost).

Ograjenškova sodba je zato več kot le droben zapis v sodni knjigi, je tudi pričevalec časa, ko je pravo vztrajalo v prehodu od fevdalne k moderni državni paradigmi – v kateri posameznik pred sodno oblastjo ni več pogajalec, temveč naslovnik izrečenega reda, dolžan pokorščine in plačila.

Civilno sodstvo

Na prvi pogled se civilno sodstvo morda zdi manj zanimivo kot kazensko, saj se slednje ukvarja z dramatičnimi in pogosto medijsko izpostavljenimi dejanji, kot so umor, tatvina, rop ali prevara. Kazenske zadeve so pogosto polne napetosti, saj vključujejo storilce, žrtve in kazni, ki lahko temeljito spremenijo življenje posameznika. Nasprotno pa civilno sodstvo deluje bolj umirjeno, saj obravnava vprašanja, kot so premoženjska razmerja, dedovanje, odškodnine, družinska razmerja ali pogodbeni spori. Te teme morda nimajo enake senzacionalnosti kot kazenski primeri, vendar so bistvenega pomena za urejeno delovanje družbe. Prav v tem tiči tudi njegova ključna vrednost – civilno sodstvo je vseprisotno in nas spremlja vsakodnevno, pa naj gre za nakup nepremičnine, delovno razmerje ali pravice potrošnikov. Čeprav manj opazno, je prav civilno sodstvo tisto, ki zagotavlja stabilnost, pravičnost in urejenost pravnih razmerij, brez katerih bi bilo življenje veliko bolj nepredvidljivo in kaotično.

Civilno sodstvo v izbranem obdobju[51] je bilo zaznamovano s patrimonialnimi sodišči, ki so imela zelo dolgo zgodovino in neprekinjen lok vse od začetka sodstva v srednjem veku. Klasična definicija pravi, da so bila **patrimonialna oziroma krajevna sodišča** pristojna za sojenje neprivilegiranih oseb v civilnih in manjših kazenskih zadevah (*causae minores*) na ozemlju zemljiškega gospostva, kjer so imela tudi sedež. Patrimonialna sodišča so se vzpostavila v 13. stoletju, šele z zemljiško odvezo leta 1848 pa so izgubila svojo funkcijo, zato so jih ukinili. Najpomembnejši vidik te definicije je, da so imela ta sodišča sedež na sedežih zemljiških gospostev[52] ter da so bila teritorialno omejena s posamičnimi gospoščinami. Slednje odraža intimno navezo med lastništvom določenega področja (se pravi določeno zemljiško gospostvo) in pravico do izvajanja sodstva zaljud, ki so znotraj tega teritorija živeli, kar je tudi klasična definicija **pravnega partikularizma in patrimonializacije oblasti**.[53] Zato srečujemo mnogotero število takšnih sodišč na tako majhnem območju, kot je Šaleška dolina.

V grobem lahko rečemo, da so se sodišča delila na tri skupine, na tista, za katera je bil pristojen zemljiški gospod, nato na tista, za katera je bila pristojna cerkev kot lastnica zemlje, ter na tista z omejeno samoupravo, po kateri je smela sojenje avtonomno izvajati trška skupnost. Iz tega se nam rišejo klasične in stereotipne podobe srednjeveškega in zgodnjenovoveškega sodstva, ko so podanike pripeljali pred svojega zemljiškega gospoda, ki je razrešil spor. Ta slika je nekoliko preveč poenostavljena, pa vendar nazorno nakazuje intimno povezavo med lastništvom

51 Več o tem glej Vilfan, Pravna zgodovina Slovencev, passim; Vilfan, Uvod v pravno zgodovino, passim; Vilfan, Zgodovinska pravotvornost in Slovenci, passim.

52 Denimo sedež gospoščine Šoštanj je bil šoštanjski grad, sedež velenjske pa grad Velenje.

53 Vilfan, Pravna zgodovina Slovencev, passim.

zemlje (ali v obliki fevda,[54] aloda,[55] ali zajma[56]) ter pravico do izvajanja uprave in sodstva za neko področje. Od terezijansko-jožefinskih reform naprej pa se je ta podoba že nekoliko spreminjala. Drži, da so bili podložniki še vedno pripeljani na sedež gospoščine in je imel de jure zemljiški gospod pristojnost za odločitev v sporih. A postopkov ni smel voditi sam, temveč jih je vodil izšolani pravnik kot nastavljeni uradnik (Verwalter), kar že odraža premik v večjo pravno varnost. Večjo vlogo države in okrnitev pravic zemljiških gospodov odraža tudi dejstvo, da se je lahko postopek v primeru spora glede pristojnosti prestavil na pristojno deželsko sodišče, ki je bilo pod strožjim drobnogledom države. Na sodbe patrimonialnih sodišč je bila mogoča tudi pritožba. Drugostopenjska instanca je bila za podložnike deželnoknežjih posesti na vicedomskem sodišču, za ostale podložnike pa na deželnoglavarskem sodišču. Revizije postopkov je opravljala notranjeavstrijska vlada v Gradcu.

Kaj pa je obsegal delokrog teh sodišč? Patrimonialna oziroma krajevna sodišča so se večinoma ukvarjala s civilnopravnimi zadevami s področja dednega in družinskega, obligacijskega in stvarnega prava. Tako so, denimo, vodila zapuščinske obravnave in urejala vprašanje skrbništva za mladoletnike, nato so skrbela za pravde in poravnave, prav tako za razne ce-

---

54 Fevd je oblika svobodnega zajma, po katerem je fevdalizem dobil svoje ime in je ob seniorjih in vazalih eden najpomembnejših elementov fevdalizma. Z njim se ustvarijo fevdna razmerja med fevdnim gospodom (seniorjem) in vazalom, ki pomenijo dolžnost vazalove zvestobe fevdnemu gospodu in dolžnost fevdnega gospoda braniti svojega vazala.

55 Alod je bila v fevdalizmu popolna lastnina zemlje, brez vseh dajatev in dolžnosti lastnika do druge osebe. Prvotno je bila alodialna posest oproščena deželnih davkov in jo je bilo mogoče tudi dedovati brez vseh ovir.

56 Zajem je bil v fevdalizmu podelitev zemlje drugemu, pri kateri si je podelitelj pridržal nekatere dele lastninske pravice in ga lahko torej opredelimo kot najširšo oznako za pravno razmerje, v katerem je nekdo prepustil drugemu kakorkoli omejeno pravico na stvari. Zajmi so bili lahko dedni ali začasni, plačljivi ali brezplačni, svobodni in nesvobodni, lahko so se stopnjevali in so zato prispevali k drobitvi enotnosti lastnine. V fevdalizmu so sicer prevladovali nesvobodni zajmi, oblika svobodnega zajma pa je bila fevd.

nitve, vprašanja delitve premoženja, (osebne) konkurze itd.[57] Delokrog teh sodišč je bil izjemno obširen iz raznolik; preprosto lahko rečemo, da so obravnavala vsa področja, ki dandanes spadajo v »klasično« civilno oziroma zasebno pravo. Omenili smo že, da so se ta sodišča začela pojavljati v 13. stoletju, in nemogoče bi bilo izpostaviti natančno letnico začetka sodstva na Šaleškem, saj moramo upoštevati, da se je sestava, obseg in notranje značilnosti vsakokratne gospoščine spreminjalo z nastopom naslednjih lastnikov. Samo spremljanje meja teh gospoščin bi tako zahtevalo celo monografijo, saj bi bilo potrebno upoštevati vsakokratno menjavo, prodajo, podelitev itd. Četudi tako ne bomo natančneje analizirali zgodovino posameznega sodišča, pa lahko omenimo njihov konec, ki je skupen vsem. Vsa patrimonialna oziroma krajevna sodišča so bila ukinjena po zemljiški odvezi leta 1848, natančneje, že pri kazenskem sodstvu z omenjenim cesarskim patentom 4. 3. 1849 oziroma s cesarsko odločbo 14. 6. 1849, ki je vzpostavila redno sodno hierarhijo. Delovne obveznosti vseh sodišč je tako prevzelo za območje (širše) Šaleške doline novoustanovljeno Okrajno sodišče Šoštanj (Bezirksgericht Schönstein).[58]

Poglejmo si torej **posamezna krajevna sodišča**. V prvo skupino (zemljiškogosposka) so spadala: Krajevno sodišče gospoščine Gorica pri Velenju (Ortsgericht der Herrschaft Eggenstein)[59] z ohranjenimi spisi za obdobje 1824–1847,[60] Krajevno sodišče gospoščine Šalek in Turn (Ortsgericht der Herrschaft Schalleg und Turn)[61] z ohranjenimi spisi za obdobje

---

57 Za vsako sodišče je v sprotni opombi navedeno, s katerega pravnega področja so zadeve ohranjene.

58 SI_ZAC/0621 Okrajno sodišče Šoštanj.

59 SI_ZAC/0508 Krajevno sodišče gospoščine Gorica pri Velenju.

60 Pravde, 1834–1847, zapuščinski spisi, 1824–1847.

61 SI_ZAC/0556 Krajevno sodišče gospoščine Šalek in Turn. Večji del gradiva se nahaja v Zgodovinskem arhivu Celje znotraj v prejšnjih sprotnih opomb naštetih fondih. Poleg tega gradiva pa se del nahaja tudi v Pokrajinskem arhivu Maribor, in sicer: SI_PAM/0641/001/034 Okrajno sodišče Slovenj Gradec – spisi nekdanjih sodišč gospoščin Turn in Šalek (19. st.) – predani le posamični zemljiškoknjižni spisi SGTŠ.

1836–1850,[62] Krajevno sodišče gospoščine Vitanje (Ortsgericht der Herrschaft Weitenstein)[63] z ohranjenimi spisi za obdobje 1801–1850[64] (podobno kot pri kazenskem sodstvu gre tudi tukaj za »zunajdolinsko« sodišče), Krajevno sodišče gospoščine Šoštanj (Ortsgericht der Herrschaft Schönstein)[65] z ohranjenimi spisi za obdobje 1828–1850,[66] Krajevno sodišče gospoščine Velenje (Ortsgericht der Herrschaft Wöllan)[67] z ohranjenimi spisi za obdobje 1821–1850[68] in Krajevno sodišče gospoščin Dobrna in Dobrnica (Ortsgericht der Herrschaft Neuhaus und Gutenegg)[69] z ohranjenimi spisi za obdobje 1815–1850[70] (podobno kot pri kazenskem sodstvu gre tudi tukaj za »zunajdolinsko« sodišče). V drugo skupino (cerkvenih zemljiškogosposkih) sta spadali dve sodišči, in sicer Krajevno sodišče dekanijskega imenja Škale (Ortsgericht der Dekanatsgült Skalis)[71] z ohranjenimi spisi za obdobje 1816–1849[72] in Krajevno sodišče župnijskega imenja Svetega Martina Šmartno ob Paki (Ortsgericht der Pfarrei Sankt Martin an der Pack)[73] z ohranjenimi spisi za obdobje 1837–1849.[74] Zadnjo skupino sestavlja sodišče »avtonomno-samoupravnih« skupnosti, kar predstavlja Krajevno sodišče

62 Civilnopravdni spisi, 1845–1847; zapuščinski spisi, 1836–1850.

63 SI_ZAC/0567 Krajevno sodišče gospoščine Vitanje.

64 Civilnopravdni spisi, 1807–1849; kazenski spisi, 1816–1850 (največ tatvine, poneverbe); zapuščinski spisi, 1803–1845.

65 SI_ZAC/0559 Krajevno sodišče gospoščine Šoštanj.

66 Civilnopravdni spisi; zapuščinski spisi, 1828–1849; rekognicije, 1835–1850; skrbniškovarstveni spisi, 1846–1847.

67 SI_ZAC/0563 Krajevno sodišče gospoščine Velenje.

68 Civilnopravdni spisi, 1822–1849; zapuščinski spisi, 1839–1845; poravnave, 1833–1850.

69 SI_ZAC/0501 Krajevno sodišče gospoščin Dobrna in Dobrnica.

70 Civilnopravni spisi, 1831–1850; zapuščinski spisi, 1815–1849.

71 SI_ZAC/0600 Krajevno sodišče dekanijskega imenja Škale.

72 Civilnopravdni spisi, 1841–1849; zapuščinski spisi, 1816–1849.

73 SI_ZAC/1468 Krajevno sodišče župnijskega imenja Svetega Martina Šmartno ob Paki.

74 Zapuščinski spisi (naznanila smrti, izjave dedičev, popisi premoženja, delitev zapuščine, knjiženje obveznosti), zapisniki poravnav.

Sodišča za civilne zadeve so bila v prvi polovici vezana na posamezne gospoščine. Četudi si pod tem terminom predstavljamo največkrat graščake, pa je za določena območjih posvetno oblast izvajala cerkev. Tako je bilo župnišče v Šmartnem ob Paki kot sedež tamkajšnje oblasti tudi sedež tamkajšnjega sodišča. Foto: David Vidmar Čeru.

magistrata Šoštanj (Ortsgericht – Mark Magistrat Schönstein)[75] z ohranjenimi spisi za obdobje 1825–1850.[76]

Ker smo v poglavju kazenskega sodstva omenili materialno- in procesnopravno osnovo oziroma pravne vire, je potrebno na kratko omeniti še osnovo civilnega sodstva. Obči državljanski zakonik, s kratico ODZ (Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch, ABGB), je kodifikacija splošnega (občega) civilnega (državljanskega) prava iz časov pozne Habsburške monarhije in s tem tudi pravnega sistema v slovenskih deželah. Je izjemno pomemben pravni dokument, ki (sicer le še posredno) vpliva na sestavo pravne pokrajine vse do današnjega dne! Z njim so

75 SI_ZAC/0489 Krajevno sodišče magistrata Šoštanj.

76 Civilnopravdni spisi, 1829–1849; zapuščinski spisi, 1833–1849; zemljiško-knjižni spisi, 1845–1850; poravnave, 1825–1847.

slovenske dežele prvič prišle do sistematične zbirke civilnopravnih pravil, ki jih je bilo pred tem treba črpati iz različnih virov, ki so segali vse nazaj do rimskega prava, hkrati pa so vključevala različna pravila historičnega in naravnega prava. Sistematika civilnega prava na naših tleh je bila v skladu s splošnim racionalističnim duhom tedanjega obdobja, ki je bolj ali manj vel po vseh evropskih deželah. ODZ je bil razglašen 1. junija 1811, v veljavo pa je stopil 1. januarja 1812 kot rezultat težnje po združitvi naravnega in historičnega prava ob upoštevanju sodobnih potreb. V cislajtanskem delu habsburške monarhije so ODZ spremenili in dopolnili v treh delnih novelah leta 1914, 1915 in 1916 in do nedavnega so se nekatera pravila Zakonika uporabljala tudi v Sloveniji, in sicer v zvezi z darilno pogodbo, družbo civilnega prava ter po-sodbenih pogodb. Pri presoji razmerij, nastalih v času veljave ODZ, pa ga slovenska sodišča uporabljajo **še danes**. Za zanimivost lahko še navedemo, da je ravno z območja Šaleške doline izšel tudi največji komentator avstrijskega splošnega zasebnega prava in s tem ODZ, pravnik in univerzitetni profesor Jožef Krajnc (1821–1875).[77]

Na tem mestu je potrebno še nekaj reči o samem obsegu ohranjenega gradiva. Pri poglavju o kazenskem sodstvu smo lahko natančno analizirali število zadev, ki je prišlo pred sodišče, a zaradi narave in predvsem številčnosti civilnopravnih zadev tega v takšni podrobnosti ne bomo omenili. Povprečnemu bralcu je tako nekoliko zanimivejša primerjava samega obsega ohranjenega gradiva, kajti za kazensko področje je ohranjenega vsega skupaj le 0,20 tekočega metra gradiva (0,10 Šoštanj; 0,10 Velenje),[78] medtem ko obsega ohranjeno gradivo za civilistiko vsega skupaj 3,70 tekočih metrov[79] (0,40 Šoštanj – magistrat;

77 Več o tem glej: Vidmar Čeru, Jožef Krajnc in Sistem avstrijskega splošnega zasebnega prava, passim.

78 SI_ZAC/0474 Deželsko sodišče Šoštanj; SI_ZAC/1055 Deželsko sodišče Velenje.

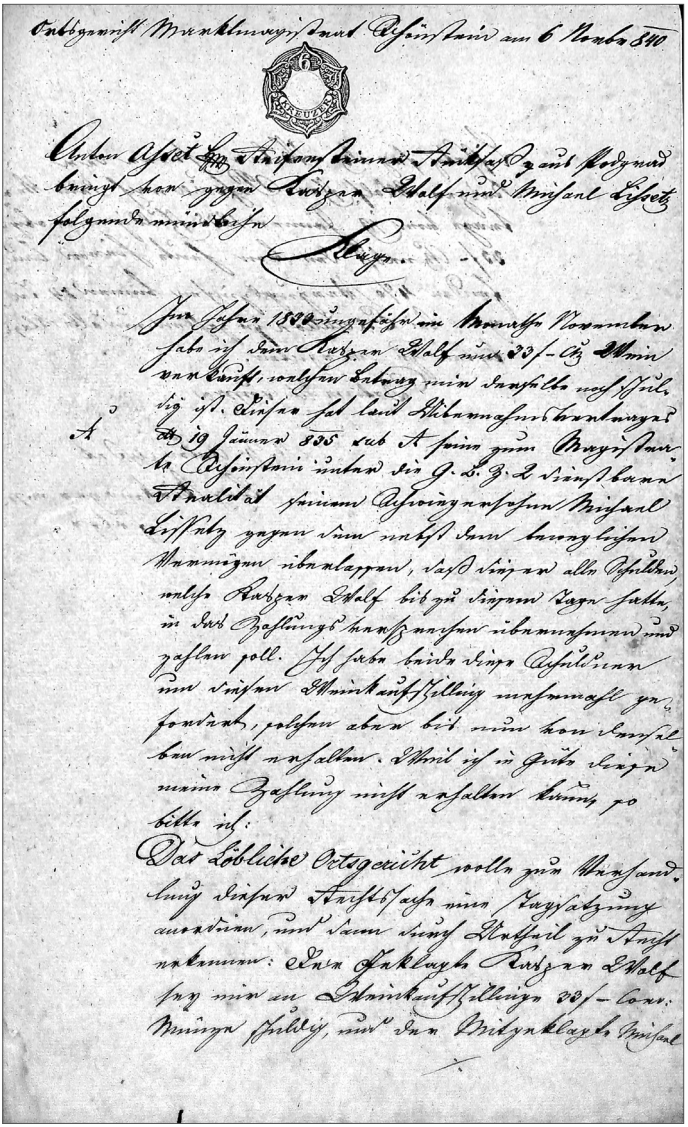
79 SI_ZAC/0489 Krajevno sodišče magistrata Šoštanj; SI_ZAC/0501 Krajevno sodišče gospoščin Dobrna in Dobrnica; SI_ZAC/0508 Krajevno sodišče gospoščine Gorica pri Velenju; SI_ZAC/0556 Krajevno sodišče gospoščine Šalek in Turn; SI_ZAC/0567 Krajevno sodišče gospoščine

0,20 Dobrna in Dobrnica; 0,10 Gorica pri Velenju; 0,40 Šalek in Turn; 1,10 Vitanje, 0,50 Šoštanj – gospoščina; 0,70 Velenje; 0,20 Škale; 0,10 Šmartno ob Paki).[80]

Podobno kot pri kazenskem si bomo tudi pri civilnem sodstvu pogledali posamezne spise nekdanjih krajevnih sodišč ter jih komentirali oziroma predstavili najpomembnejše izsledke, ki pričajo o značilnosti sodnih postopkov v tem obdobju. Zaradi želje po sočasni geografski in vsebinski porazdelitvi materije sem izbral tokrat en primer iz šoštanjskega magistratnega sodišča (primer pravde) in en primer iz dekanijskega sodišča v Šmartnem ob Paki (zapuščinska zadeva kot primer nepravde). S tem bomo pokrili več področij. Prvič: videli bomo, kako je potekal postopek na dveh osrednjih področjih civilnega sodstva (pri Velenju smo videli primer kazenske zadeve); drugič: predelali bomo vse tri vrste sodišč (Velenja kot deželnega, Šoštanja kot magistratnega in Šmartnega ob Paki kot gospoščinskega pod cerkvenim nadzorstvom), prav tako pa bomo predelali materijo, ki pritiče vsem trem občinam Šaleškega (Velenju, Šoštanju in Šmartnemu ob Paki). Omeniti je potrebno, da sta tudi oba civilna postopka, ki jih bomo v naslednjem poglavju predelali, v originalu v celoti napisana v nemškem jeziku. Na tem mestu predstavljam avtorski prevod v slovenščini, oblikovan tako, da ohranja arhaično obliko in strukturo. Imena so zaradi tega zapisana v ponemčeni obliki, prav tako so po nemško napisani kraji. Poleg originalnega besedila so spisani še krajši komentarji, ki

Vitanje; SI_ZAC/0559 Krajevno sodišče gospoščine Šoštanj; SI_ZAC/0563 Krajevno sodišče gospoščine Velenje; SI_ZAC/0600 Krajevno sodišče dekanijskega imenja Škale; SI_ZAC/1468 Krajevno sodišče župnijskega imenja Svetega Martina Šmartno ob Paki.

80 Da se še malo poigramo s številkami; za naslednika vseh omenjenih krajevnih in deželskih sodišč (Okrajno sodišče Šoštanj) je za obdobje 1851–1975 ohranjenih 60,36 tekočih metrov gradiva, za nemško okupacijsko sodišče (Okupacijsko sodišče Šoštanj) je za obdobje 1941–1945 ohranjenih 1,70 tekočih metrov gradiva, za naslednika šoštanjskih sodišč (Okrajno sodišče Velenje) pa je samo za obdobje 1976–1978 ohranjenih kar 26,00 tekočih metrov gradiva. (glej: SI_ZAC/0621 Okrajno sodišče Šoštanj; SI_ZAC/0723 Okupacijsko sodišče Šoštanj; SI_ZAC/1165 Okrajno sodišče Velenje).

Prva stran tožbe v pravdnem postopku med Osetom, Wolfom in Liscem. Original hrani ZAC (SI_ZAC/0489/001/00045).

služijo temu, da razložijo pomembne materialno- in procesnopravne značilnosti tega primera, s čimer dobimo vpogled v širše značilnosti kazenskopravnega sodstva 19. stoletja.

Civilno sodstvo na primeru pravde[81] med Anton Osetom, Gašperjem Wolfom in Mihaelom Lisecm ter primeru nepravde pri zapuščinskem spisu Uršule Pirtovšek

Prvo zadevo, ki si jo bomo ogledali in jo razložili, sestavlja sodni spis iz pravdnega postopka, ki je potekal pred Magistratnim sodiščem v Šoštanju leta 1840. Gre za značilen primer civilne pravde majhne vrednosti, kakršne so bile v začetku 19. stoletja pogoste v manjših trgih in mestih habsburške monarhije. Postopki pred magistratnimi sodišči so bili formalno manj zapleteni, a so vendarle sledili določenim procesnim pravilom, ki so bila že vnaprej normirana.

Takšna pravda je bila navadno sestavljena iz več delov oziroma procesnih faz, ki se lepo odražajo tudi v ohranjenih dokumentih, in sicer (1) Tožba (Klage oziroma Klagschrift), s katero tožnik predstavi svojo zahtevo, pravno podlago in izreče petit; (2) Odredba o razpisu obravnave (Ladung, Tagsatzung), s katero sodišče določi datum in uro seje, na katero se povabi stranke; (3) Sodba (Urteil) oziroma končna odločitev sodišča, ki ugotovi utemeljenost zahtevka in naloži obveznost toženi stranki.

Prvi dokument je vložena tožba Antona Oseta z dne 6. novembra 1840. V njem tožnik nastopa proti Kasperju Wolfu in Mihaelu Liscu. Gre za ustno podano tožbo, kar je sodišče nato vpisalo v protokol. To kaže na tedanjo pravdno prakso, v kateri pisna kultura še ni bila povsem razvita pri kmečkih in obrtniških slojih, za kar je sodišče prevzelo vlogo zapisnikarja in oblikovalo tožbo v pravni jezik. Bistvo spora temelji na civilnem obligacijskem pravu (kupna pogodba) in hkrati na dednopravni ureditvi izročilnih pogodb, v katerih je prevzemnik z obvezno-

[81] Prevod v celoti izhaja iz SI_ZAC/0489/001/00045 Oset Anton/Wolf Gašper/Lisec Mihael, pravda.

stjo prevzemal dolgove prednika. Tožba je lep primer prakse pogodbenega prava in obveznostnega prava na podeželju v začetku 19. stoletja. Prodaja vina kot predmet obligacije (zaveze) odraža gospodarsko strukturo regije (Šoštanj kot trg s kmečko in obrtniško okolico). Hkrati dokument ilustrira, kako so se družinske izročilne pogodbe (kmet predaja imetje zetu) neposredno prepletale s pravnimi spori tretjih oseb.

Ortsgericht Marktmagistrat Schönstein

Dne 6. novembra 1840

Ustna tožba

Gospod Anton Aßet, steifensteinski Stückfaßer[82] iz Podgrada, prinese zoper Kaspra Wolfa in Mihaela Lissetza sledečo ustno klago:[83]

Leta 1838, približno v mesecu novembru, sem prodal Kaspru Wolfu vina za 33 fl. konvencijske valute, katere kupnine mi je taisti še do danes dolžan. Po prevzemni pogodbi, datirani 19. januarja 1835, sub A, je isti Kasper Wolf svojo pri Magistratu Šoštanj pod G.B.Z.[84] 2 vknjiženo služnostno realiteto skupaj z vsem premičnim premoženjem prepustil svojemu zetu Mihaelu Lissetzu, z obvezo, da ta prevzame in

82 »Stückfaß« je izraz iz tedanje vinske mere. Gre za staro mersko enoto za sod vina, ki se je uporabljala predvsem v nemško govorečih deželah. »Stück« je pomenilo velik sod, običajno standardiziran na približno 1200 litrov (čeprav se je količina razlikovala glede na deželo), »Faß« pa preprosto pomeni sod. Torej je Stückfaß skupaj pomenilo velik sod vina (okrog 1200 l), včasih pa tudi kar splošno vinsko sodček, čeprav ne vedno točno v standardni količini. V izbranem dokumentu, v katerem piše: »Anton Asset Hr. Steifensteiner Stückfaß zaus Podgrad« najbrž pomeni, da je bil Anton Asset ali gospodar »Steifensteiner Stückfaß«, kar bi lahko označevalo ime vinogradniškega posestva ali hiše (po sodu poimenovane kmetije/vinograda) v Podgradu. Torej: Anton Asset, gospodar posestva Steifensteiner Stückfaß iz Podgrada. Po drugi strani pa lahko taista besedna zveza narekuje preprosto dejstvo, da je bil glede na cehovsko porazdelitev dela »sodar«, morda pa tudi oboje.

83 Arhaičen izraz za tožbo (iz nem.).

84 Interna sodniška oznaka. G. B. Z. 2 je verjetno knjižni (gruntovni) vložek ali zvezek št. 2; v besedilu kot dienstbare Realit(et).

poravna vse dolgove, katere je imel Kasper Wolf do navedenega dne. Omenjena dolžnika sem večkrat po dobri poti opominjal na vinokupninski šiling,[85] pa ničesar do sedaj dosegel. Ker torej v dobrem plačila ne morem doseči, prosim: naj hvalevredno krajevno sodišče odredi datum za obravnavo te pravde ter nato z izrekom v pravu razsodi: da je toženec Kasper Wolf meni dolžan 33 fl. konvencijske valute iz vinokupnine; ter da je sotoženec Mihael Lissetz kot prevzemnik Wolfovih pasiv po pogodbi z dne 19. januarja 1835 dolžan meni plačati rečene 33 fl., skupaj z od današnjega dne tekočimi 4 procentnimi zamudnimi obrestmi v roku 14 dni pod izvršbo, in povrniti vse tožbene stroške.

Datum ut supra.[86]

K. Z. Anton Aßet

Leopold Purkmayer

Aktuar

Pri naslednjem dokumentu spisa gre za listino, ki jo je sodišče izdalo 6. novembra 1840, torej na isti dan, ko je bila vložena tožba. V njej sodišče razpisuje glavno obravnavo (Tagsatzung) za 3. december 1840 ob 9. uri dopoldne. Odredba o obravnavi je bila v tedanjem postopku bistvena, saj je zagotavljala načelo kontradiktornosti, s čimer sta obe strani pridobili možnost biti zaslišani, predstaviti dokaze, odgovoriti na nasprotne navedbe. Sama odredba odseva tedanjo pravdno kulturo malega mesta, saj je bil pravdni postopek kljub navidezni preprostosti zelo formalen. Sklicuje se na paragraf natančne zakonodaje, stranke so bile običajni kmetje, obrtniki, vendar se je njihovo razmerje presojalo

[85] Vinokupninski šiling je termin, ki se uporablja v pravnem in gospodarskem kontekstu. Pomeni ceno ali vrednost vinogradniškega pridelka (npr. vina ali grozdja), določeno za prodajo ali odkup. Pogosto se je pojavljal v srednjeevropskih državah, kjer so obstajale lokalne ali državne regulacije minimalnih cen vina ali vinogradniških pridelkov. Torej gre za uradno določeno ali dogovorjeno ceno vina ali grozdja, izraženo v šilingih.

[86] Ut supra je latinsko za »kakor zgoraj navedeno«.

po kodificiranem, tj. »visokem« pravu, prav tako je sodišče že v tem stadiju predvidelo možnost zamudne sodbe (contumacia), če se toženca na obravnavi ne bi pojavila.

Razpis obravnave in zaznamki o vročitvah

Za obravnavanje in vodenje manjše pravdne zadevščine se pri tem Magistratu razpisuje obravnava na 3. december 1840 ob 9. uri dopoldne, in sicer po § 290 Priloge k Obči sodni uredbi.

Pozivne osebe: Kasper Wolf (preko izvirnega protokola), Michael Lissetz in Anton Aßet (po prepisih protokola).

Ortsgericht Marktmagistrat Schönstein, dne 6. novembra 1840.

Praes. 6. November 1840. Exh.: N. 220.

Stroškovnik (robne tarife): sprejem 10 kr, odložitev 15 kr, trojni prepis 18 kr, 3 znamke in prepis priloge 12 kr, naročilo 9 kr, oddaljenostno plačilo; nato 2 fl 15 kr Lisetz in 3 fl 22 kr Apeth [sic].[87]

Zadnji dokument spisa je sodba, ki predstavlja klasičen primer pravdnega postopka v lokalnem magistratnem sistemu. Gre za zadevo, v kateri tožnik zahteva poplačilo premoženjske terjatve – 33 goldinarjev za vinski šiling, ki ga je prodal Kasperju Wolfu. Zanimiv je že sam kontekst: dolg ni le številka, temveč odraz običajnega ekonomskega poslovanja med kmeti in manjšimi trgovci, pri čemer so pogodbe pogosto sklenjene ustno ali s preprostimi pisnimi zapisi. Sodba jasno razmejuje odgovornost dveh oseb: Kasper Wolf kot prvotni dolžnik ter Michael Lissetz kot tisti, ki je po pogodbi z dne 19. januarja 1835 prevzel dolg. Ta figura prevzemnika kaže na pravno priznanje prenosljivosti dolgov in pogodbenih obveznosti, kar je zanimiv pravnozgodovinski podatek o razvoju zasebnega prava v podeželskem okolju. Postopek je bil izveden kot klasičen civilni postopek; če je

87 Tukaj gre očitno za zabeležke pisarniške narave o stroških.

bil Wolf prisoten ali ne, sodišče določi znesek dolga, obračuna zakonske obresti in določi, da mora dolžnik plačati sodne stroške. Posebnost je tudi formalno opredeljena časovna zaveza: 11 dni za izvršitev, kar odraža takratno disciplinsko strogo naravo magistratnih postopkov. Sodba je torej tipičen primer lokalnega pravnega mehanizma, ki združuje formalni pravni okvir z vsakodnevno ekonomsko prakso, hkrati pa razkriva, kako so obveznosti med posamezniki urejene s prenosi, in osvetljuje praktično uporabo obresti in izvršb.

Sodba

N. 280

Pri Krajevnem sodstvu Tržnega magistrata Schönstein kot personalne instance je v pravdi gospoda Leopolda Purkmayerja, cesionarja;[88] Antona Aßeta, tožnika, zoper Kaspra Wolfa in Mihaela Lissalza, oba iz Schraßemn, toženca, zaradi pri prvem terjane vinokupnine 33 fl., z obrestmi in povračilom tožbenih stroškov, po postopku dne 3. decembra 1840, ko sta toženca na razpisano obravnavo izostala in je bil opravljen postopek zgolj s tožnikom in contumaciam[89] tako v pravu razsojeno:

Toženca Kaspar Wolf in Mihael Lissetz sta dolžna tožnikovemu cesionarju, gospodu Leopoldu Purkmayerju, plačati s klago z dne 6. novembra 1840 terjano vinokupnino 33 fl. skupaj z obrestmi po 2 procenta od dneva klage (6. novembra 1840) dalje, kakor tudi sodne stroške, ki so vključno s trojno sodno takso odmerjeni na 12 fl. 51 kr.

Zlasti pa je Mihael Lissetz kot prevzemnik Wolfove realitete po kontraktu z dne 19. januarja 1835 dolžan rečeni znesek 33 fl z obrestmi in tožbenimi stroški v roku 14 dni pod izvršbo poravnati.

88 Prevzemnik terjatve.

89 In contumaciam je latinska fraza, ki označuje sodbo zaradi izostanka tožencev na razpisani obravnavi (zamudna sodba), ki je v tem času izenačena z redno sodbo.

Dato in judicato[90] dne 3. decembra 1840, Ortsgericht Marktmagistrat Schönstein.

Naslednji dokument,[91] ki izvira iz Krajevnega sodišča župnijskega imenja Svetega Martina Šmartno ob Paki, predstavlja klasičen primer urejanja zapuščinskih zadev v okviru kmečke in cerkvene pravne prakse na Slovenskem v prvih desetletjih 19. stoletja ter s tem predstavlja zanimiv oris nepravdnega postopka, kakor se je ta izvršil. V tej nepravdni zadevi se odražajo tako institucionalne posebnosti tedanjega prava kot tudi socialno-ekonomski položaj kmetov in lastnikov kmečkih posesti.

Najprej velja poudariti status preminule – gospe Uršule Pirtovšek, ki je bila »Auszüglerin«. Ta institut je v nemškem pravnem prostoru poznan od srednjega veka in je bil v 19. stoletju še vedno pogost na Štajerskem, Koroškem, Kranjskem in v sosednjih deželah. Gre za poseben pravni položaj nekdanjega gospodarja, ki je svoj grunt izročil nasledniku, sam pa ohranja pravico do bivanja in preživljanja na delu posesti, t. i. Auszug. Ta pravica je bila običajno določena z izročilno pogodbo (Übergabsvertrag), ki je natančno določala obseg naravnih dajatev, bivanja in oskrbe (užitkarstvo, preužitkarstvo). Dokument iz leta 1840 kaže, da je Uršula Pirtovšek preminula kot užitnica svojega prejšnjega gospodarstva, sin Jakob pa je kot dedni naslednik postal polnopravni lastnik realitet.

Pomemben vidik dokumenta je urejanje dednih razmerij in finančnih obveznosti, ki so jih prenašale zapuščinske listine in ustna pričevanja. V tem primeru so bile vse obveznosti preminule usmerjene k premoženjskim in cerkvenim dajatvam: plačilo za opravljene svete maše (heilige Messen), kritje stroškov sodišča in administracije ter poravnava obveznosti do cerkvenih in državnih organov. Zapis iz 9. januarja 1840 odraža formalizira-

90 Dato et iudicato pomenil približno kot dano in pravnomočno odločeno ali izdano in sodno potrjeno.

91 Prevod v celoti izhaja iz SI_ZAC/1468/001/00002 Pirtošek Uršula, zapuščinski spis.

no, protokolarno naravo zapuščinskih postopkov, ki so se vodili pred lokalnim sodiščem (Ortsgericht), pogosto v prisotnosti več prič, aktuarjev in duhovščine.

Posebna pozornost je namenjena izročilnemu kontraktu iz leta 1832, ki je določal prehod realitet in pridržek določenih dajatev za preminulo gospo. To izpostavlja kombinacijo civilnopravnih in običajnih norm, po katerih se kmečko pravo prepleta s cerkveno prakso. Dokument posebej navaja, da je sin Jakob Pirtovšek dolžan kriti vse izdatke za maše, cerkvene obrede in sodne postopke, kar je bilo običajno za zagotovitev, da dediči izpolnjujejo dolžnost do duhovščine in javnih organov.

Pomemben element je tudi formalno dokazovanje volje preminule. Zapis kaže, da so prisotni trije pričevalci potrjevali, da je Uršula Pirtovšek v času treh dni pred smrtjo javno potrdila svoj voljni akt in da je njen sin Jakob prejel celotno premoženje, kot je določala pogodba. Ta praksa odraža pretežno ustno tradicijo in protokolarni pomen prič v dednih postopkih, kar je bilo značilno za pravno kulturo tistega časa, še posebej v manjših deželah in kmečkih okoljih.

Nazadnje dokument razkriva finančno dimenzijo dedovanja. Natančno so izpisani vsi zneski v florintih in krajcarjih (fl. in kr.), od premoženjskih vrednosti do stroškov sodišča in plačil za maše. To kaže na visoko formalizacijo in dokumentiranost premoženjskih pravic, kar je bilo pomembno za preprečevanje sporov med dedičem in cerkvenimi ali upravnimi organi. Z upoštevanjem širše pravne kulture 19. stoletja lahko dokument interpretiramo kot kombinacijo kmečke dediščinske prakse, civilnopravne formalnosti in cerkvene administracije, ki skupaj ustvarjajo celovito podobo tedanjega upravljanja zapuščin. Posebno vrednost ima institut Auszügler oziroma (pre)užitkarja, ki odraža socialno-ekonomske razmere, saj je omogočal preživljanje starejših kmetov ob hkratni konsolidaciji premoženja v rokah naslednikov, kar je imelo tudi stabilizacijski učinek na kmečko skupnost.

Pri Hvalevredni sodniji krajevne gospoščine Sankt Martin an der Paak

Smrtna naznanitev in zavarovanje lastnine

Podložni sodnik Johann Sadnig pokorno podaja zapisno relacijo o tem, da je po odhodu v večnost blažene spomina Ursule Pirtoschegg, stanom vdove, iz Kleinberga, bila opravljena zapora njene zapuščine. Pokojna je dne 2. junija 1838, pod jurisdikcijo cerkvene gmajne Weinberg, v Gospodu zaspala.

O rodu in potomstvu zapustnice:

Pokojna Ursula Pirtoschegg, iz Kleinberga, stan izpustnice (Auszüglerin),[92] vdovskega stanu. Za njo ostane sin Jakob Pirtoschegg, gruntni posestnik v Kleinbergu, ter hči, katera se nahaja pri vojaštvu. V zapisnik se vpisujejo tudi hišna dekla in sorodniki: Marija Preshl, Marija Krämer ter Urzula Skoflek.

O njenem ustnem testamentu:

Dne 9. januarja 1840 so pred gosposko sodnijo v Šmartnem nastopili kot priče Johann Skorianz, Georg Meendely in Kaspar Sprachmann iz Kleinberga. Ti so v protokol zaprisegli in potrdili, da je zapustnica Ursula Pirtoschegg, tri dni pred svojo smrtjo, pri zdravi pameti in polni moči razsodnosti,

92 Auszügler (Auszüglerin) je v 19. stoletju pomenilo nekoga, ki je svoj kmetijski grunt že izročil nasledniku (po navadi sinu ali zetu), sam pa se je umaknil na »Auszug« – t. i. izvzem, izstop ali izročilni del. Gre za institut staronemškega kmečkega prava, ki ga pozna tudi slovenski prostor, predvsem na Štajerskem in Koroškem. Ko je gospodar grunt prepustil nasledniku, si je pridržal pravico do preživljanja: to je bil izvzem (Auszug), običajno opredeljen v izročilni pogodbi (Übergabsvertrag). Ta je obsegala pravico do bivanja na t. i. »Auszugsstöckl« (posebni hišici ali sobi), pravico do hrane (npr. določena mera kruha, žita, mleka, mesa, vina na leto), pravico do kurjave, obleke, obutve, včasih tudi do uporabe vrta ali nekaj glav živine, pogosto tudi pravico do nege in oskrbe v starosti. V slovenskem jeziku se za to uporablja izraz izpustnik / izpustnica ali pa izlužkar / izlužkarica, preužitnik preužitkarica, preužitek. Pravni zgodovinarji pa prevajajo kar kot »užitkar«, ker gre za življenjski užitek iz grunta.

ustno izrekla svojo poslednjo voljo: da naj po njenem odhodu njen sin Jakob Pirtoschegg, gruntni posestnik, obdrži vse obligate iz izročilnega kontrakta z dne 31. januarja 1832, in to v popolno lastnino, da je iz tega dolžan plačati stroške njenega pogreba pri fari Sankt Martin an der Paak, ter da mora za dušo Marjete Kuber opraviti troje svetih maš. Priče so to potrdile kot resnično in so pripravljene, če se bo zahtevalo, to tudi s slovesno prisego utrditi.

O izpustnini in dolgovih:

Izpustnina obsega gruntne realitete, ki so že v posesti sina Jakoba Pirtoschegga, kakor veleva izročilni kontrakt z dne 31. januarja 1832, s preostankom izročilnega zneska v višini 628 goldinarjev in 53 krajcarjev.

K zapisu so priloženi stroškovni računi:

Za pogrebne opravke pri fari Sankt Martin: 18 fl. 46 kr. Mrliški nosači, uradne pristojbine, stroški zaporne in izpustninske obravnave, izpiski in listine: skupaj okoli 28 fl. 37 kr. Po odštetju ostane čisti presežek v višini 160 fl.

Deklaracija in zaključek:

Na podlagi ustnega testamenta blažene spomina Ursule Pirtoschegg, potrjenega s pričami, se razglaša, da ves preostali izpustninski znesek pripade sinu Jakobu Pirtoschegku. Ta je seveda zavezan, da založi stroške pogreba pri fari Sankt Martin an der Paak, da izvrši legat treh svetih maš za Marjeto Kuber ter da plača zapuščinske in sodne stroške gosposki cerkveni sodniji.

S tem se izpustninska obravnava po smrti Ursule Pirtoschegg razglaša za dovršeno in dediščina vsa razdeljena.

Dano dne 9. januarja 1840,

pri sodniji cerkvene gosposke Sankt Martin an der Paak.

Namesto zaključka

Ko sem se pred nekaj leti prvič lotil vprašanja zgodovine sodstva (znotraj Šaleške doline), sem mislil, da bo iz tega nastal nekoliko daljši prispevek, znotraj katerega mi bo uspelo nekako nakazati razvoj sodnih institucij v neprekinjenem časovnem loku od najstarejših ohranjenih pisnih virov in vse do osamosvojitve Slovenije. Hitro se je izkazalo, da je bila ta zamisel jalova, saj je zgodovina sodstva izjemno kompleksen in večplasten fenomen, podkrepljen s številnimi viri. Iz pregleda ohranjenega gradiva sem ugotovil, da je razpravo smiselno razdeliti v pet ločenih segmentov, in sicer *(i) srednjeveško in zgodnjenovoveško sodstvo*,[93] **(ii) sodstvo v času absolutizma in zgodnjega devetnajstega stoletja,** (iii) sodstvo v letih 1849–1941 v okviru buržoaznih držav Avstrije (po 1867 Avstro-Ogrske) in Jugoslavije (SHS in po 1929 Kraljevine), (iv) sodstvo v času druge svetovne vojne in prvih let socializma ter *(v) sodstvo v času od normalizacije pravosodnih organov v socializmu do današnjega dne*.

Verjetno se poraja vprašanje, zakaj sem si torej za prvo raziskavo zbral prispevek, ki od sredine (ii) naprej pripoveduje o sodstvu? Prvo skupino (i) je do neke mere potrebno izločiti iz splošne narative o razvoju sodnih instanc (na Šaleškem) zaradi več razlogov: prvi je splošno pomanjkanje oziroma redkost primarnih pisnih virov, drugi je težja dostopnost le-teh proti drugim (iz skupine (i) so viri namreč le v arhivih na Avstrijskem), tretji pa je zaradi čiste različnosti sodstva iz skupine (i) v primerjavi z ostalimi skupinami. Srednjeveško sodstvo je v posameznih orisih tako tuje, da se poraja vprašanje, ali ga sploh lahko smatramo za enak pojav kot sodstvo, ki je prišlo s pričetkom razvoja moderne države. Šele s skupino (ii), se pravi s to, s katero smo začeli naš pregled, se namreč začne pojavljati zgradba sodstva in pravosodnih spisov, od katere lahko potegnemo kontinuitetni lok do današnjega dne.[94]

---

93 Za osnovni oris glej Milavec, Sodstvo v srednjem veku na Slovenskem, passim.

94 O posameznih fondih za obdobje 1816–1849 glej seznam primarnih virov na koncu prispevka.

Podobno, kot smo »izločili« prvo skupino, bo (zaenkrat) potrebno izločiti peto. Pri peti skupini gre za pravosodne akte, ki so nastali po letu 1951/52 na Okrajnem sodišču Šoštanj in kasneje po 1976 na Okrajnem/Temeljnem sodišču Velenje. Četudi nam ti podatki prikazujejo zgodbo sodstva v času socializma oziroma od petdesetih let naprej, pa ti (morda) (še!) niso spet tako »zgodovinsko« zanimivi za pregled. Po normalizaciji razmer znotraj jugoslovanske pravosodne strukture v petdesetih letih 20. stoletja se je na Slovenskem razvila sodna pokrajina, kakršna neprekinjeno ostaja vse do današnjega dne. Če bi pregledovali razne sodne spise, zemljiškoknjižne izpiske ali podobne dokumente, jih ne bi bili zmožni obravnavati v luči strogega zgodovinopisja, ampak bi jih zaradi njihove oblike, vsebine in predvsem sloga prej smatrali za aktualne (četudi nekaj desetletij) stare pravne spise. Pripoved o sodstvu od 50. let naprej tako tudi ni toliko stvar (pravne) zgodovine, kot je to stvar pozitivnopravne (*de lege lata*) pravne kulture in pokrajine. Če k temu prištejemo, da se je potrebno pri tej skupini še toliko bolj ukvarjati z vprašanjem varstva osebnih podatkov, saj so mnogi akterji še vedno živi, posamezne zadeve pa še vedno v teku, dobimo še dodaten razlog, zakaj je pravnozgodovinski oris Slovenije po letu 1952 še vedno del »polpretekle« in ne »pretekle« zgodovine.

V zgoraj zapisanem leži razlog, zakaj sem obe omenjeni poglavji (zaenkrat) izpustil iz pripovedi o zgodovini sodstva na Šaleškem, četudi se bom verjetno prej ali slej k njima tudi vrnil in jih obdelal tako, kot je glede na materijo primeren in do oseb, katerih ohranjeno pisno gradivo omenja, spoštljiv. Zaradi teh razlogov sem pripoved o zgodovini sodstva na Šaleškem pričel z drugo skupino in vsaj v grobih orisih želel prikazati splošne značilnosti obdobja. Delo nameravam nadaljevati in upam, da bom v eni prihodnjih številk uspel prikazati sklop (iii), ki bo opisoval tendence razvoja sodstva na Šaleškem v času Stare Avstrije in Kraljevine Jugoslavije, zatem pa sklop (iv), ki bo raziskoval obdobje, ko se je sodstvo podredilo dvema totalitarnima sistemoma (nacizem 1941–1945 in zgodnji stalinistični jugoslovanski socializem 1945–1952), ki sta koncept prava obrnila na glavo in uveljavila na Slovenskem pravno kulturo, ki se je bolj kot ne borila za prevlado »neprava«.

Primarni viri

- Zgodovinski arhiv Celje
  - SI_ZAC/0474 Deželsko sodišče Šoštanj.
  - SI_ZAC/0489 Krajevno sodišče magistrata Šoštanj.
  - SI_ZAC/0501 Krajevno sodišče gospoščin Dobrna in Dobrnica.
  - SI_ZAC/0508 Krajevno sodišče gospoščine Gorica pri Velenju.
  - SI_ZAC/0556 Krajevno sodišče gospoščine Šalek in Turn.
  - SI_ZAC/0567 Krajevno sodišče gospoščine Vitanje.
  - SI_ZAC/0559 Krajevno sodišče gospoščine Šoštanj.
  - SI_ZAC/0563 Krajevno sodišče gospoščine Velenje.
  - SI_ZAC/0600 Krajevno sodišče dekanijskega imenja Škale.
  - SI_ZAC/0621 Okrajno sodišče Šoštanj.
  - SI_ZAC/0723 Okupacijsko sodišče Šoštanj.
  - SI_ZAC/1055 Deželsko sodišče Velenje.
  - SI_ZAC/1165 Okrajno sodišče Velenje.
  - SI_ZAC/1468 Krajevno sodišče župnijskega imenja Svetega Martina Šmartno ob Paki.
- Pokrajinski arhiv Maribor
  - SI_PAM/0641/0001/006 Okrajno sodišče Slovenj Gradec – spisi Deželnega sodišča Gradec (19. st.).
  - SI_PAM/0641/001/034 Okrajno sodišče Slovenj Gradec – spisi nekdanjih patrimonialnih (gospoščinskih, imenjskih, magistratnih) sodišč (1790–1850).
  - SI_PAM/0641/001/034 Okrajno sodišče Slovenj Gradec – spisi Deželskega sodišča Šoštanj (19. st.) – predani le nekateri spisi zaslišanj v kazenskih zadevah DSŠ in izkazi za davčni okraj Šoštanj ob zemljiški odvezi.

- SI_PAM/0641/001/034 Okrajno sodišče Slovenj Gradec – spisi nekdanjih sodišč gospoščin Turn in Šalek (19. st.) – predani le posamični zemljiškoknjižni spisi SGTŠ.
- SI_PAM/0641/001/038 Okrajno sodišče Slovenj Gradec – spisi Deželskega sodišča Velenje (19. st.) – seznam spisov Deželskega sodišča Velenje, ki so bili predani Okrajnemu sodišču Slovenj Gradec (okoli 1850).

Sekundarna literatura

- *Gesetzbuch über Verbrechen und schwere Polizey-Uebertretungen*. Wien: K. K. Hof- und Staats-Aerarial--Druckerey, 1815.
- Golec, Boris. Šoštanj v stoletjih trške avtonomije. V: *Kronika: Iz zgodovine Šoštanja* 69 (3), 2021: str. 425–472.
- Golec, Boris. *Zgodovina institucij na Slovenskem: izbrana literatura za izpit pri predmetu Zgodovina institucij*. Skripta za interno uporabo. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, 2018.
- Mell, Anton in Pirchegger, Hans. *Steirische Gerichts-beschreibungen: als Quellen zum Historischen Atlas der österreichischen Alpenländer (I. Abteilung. Land-gerichtskarte. Steiermark).* Graz: Leykam, 1914.
- Milavec, Luka. *Sodstvo v srednjem veku na Slovenskem.* Diplomsko delo. Ljubljana: L. Milavec, 2019.
- Nared, Andrej. Privilegij kranjskega plemstva iz leta 1338 – temelj stanovsko-monarhičnega dualizma. V: *Med Srednjo Evropo in Sredozemljem (Vojetov zbornik)*, Ljubljana 2006, str. 3–31.
- Orožen, Ignacij. *Das Bisthum und die Diözese Lavant. Th. 5, Das Dekanat Schallthal mit den Seelsorgestationen St, Georgen in Skalis, St. Martin bei Schallek, St. Johann am Weinberge, St. Egyd bei Schwarzenstein,St. Pankraz in Ober-Pnikl, St. Michael bei Schönstein, St. Peter in Zavodnje und St. Andrä in Weisswasser.* In Graz: Selbstverl, 1884.

- Spreitzhofer, Karl. Notranjeavstrijska centralna oblastva in uprava notranjeavstrijskih dežel do srede 18. stoletja. V: Žontar, Jože (ur.). *Priročniki in karte o organizacijski strukturi v deželah Koroški, Kranjski, Primorju in Štajerski do leta 1918. Zgodovinski-bibliografski vodnik.* Graz, Klagenfurt, Ljubljana, Gorizia, Trieste: Steiermärkisches Landesarchiv [etc.], 1988.
- Vidmar Čeru, David. *Jožef Krajnc in Sistem avstrijskega splošnega zasebnega prava*. Velenje: Knjižnica Velenje, 2024.
- Vilfan, Sergij. *Pravna zgodovina Slovencev: Od naselitve do zloma stare Jugoslavije*. V Ljubljani: Slovenska matica, 1996.
- Vilfan, Sergij. *Uvod v pravno zgodovino*. 2. izd. Ljubljana: Uradni list Republike Slovenije, 1993.
- Vilfan, Sergij. *Zgodovinska pravotvornost in Slovenci*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1996.
- Žižek, Aleksander. Med hudodelci Deželskega sodišča Šoštanj. V: *Kronika* 69 (3), 2021: str. 687–702.
- Žontar, Josip. Razvoj deželskih sodišč na Gorenjskem. V: *Slovenski pravnik*. Ljubljana, 1938, letnik 52, številka 7/8.
- Žontar, Jože (ur.). *Priročniki in karte o organizacijski strukturi v deželah Koroški, Kranjski, Primorju in Štajerski do leta 1918. Zgodovinsko-bibliografski vodnik*. Graz, Klagenfurt, Ljubljana, Gorizia, Trieste: Steiermärkisches Landesarchiv [etc.], 1988.